

ENGELLİLERİN ERİŞEBİLİRLİK HAKKI VE TÜRKİYE’DE ERİŞEBİLİRLİKLERİ

*Right of Accessibility for Persons with Disabilities
and Accessibility in Turkey*

Selda ÇAĞLAR*

ÖZET

Bu çalışmada engellilerin fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel çevreye, hizmetlere, bilgiye ve iletişime erişebilirlikleri ile temel hak ve özgürlüklerini tam olarak kullanabilmeleri arasındaki ilişkiden hareketle, başta Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi olmak üzere, uluslararası insan hakları düzeninde erişebilirliğin anlamı, ilke ve standartları ile normatif çerçevesi belirlenmeye çalışılacak, bu sonuçlarla karşılaştırmalı olarak Türkiye’de engellilerin erişimlerini sağlamaya ilişkin yasal düzenleme ve uygulamaların düzeyi ve başarısı tartışılacaktır. Amaç, Türkiye’de yasal, politik, fiziksel ve sosyal çevre düzeninin engellilerin yaşamın her alanına diğer bireylerle eşit ve ayrımcılığa uğramadan katılımına ne ölçüde izin verdiğini belirlemek, devletin bu konuda üstlendiği veya üstlenmesi gereken yükümlülükleri değerlendirerek öneriler geliştirmektir.

Anahtar Sözcükler: Erişebilirlik, erişebilirlik hakkı, engelli, insan hakları.

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri
Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (scaglar@trakya.edu.tr).

ABSTRACT

Within this paper the meaning, principles, standards and normative framework of accessibility in the context of international human rights system, particularly of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities will be specified first, with reference to the relationship between disabled persons' accessibility to physical, social, economic and cultural environment, to services, information and communication and the full exercise of their fundamental rights and freedoms and then; comparing with the outcomes of this effort, the level and success of legal regulations and practices regarding provision of accessibility for persons with disabilities in Turkey will be discussed.

The aim is to identify the extent to which the legal, political, physical and social environment in Turkey allows persons with disabilities to participate in all realms of life equally with other individuals without being discriminated and; to evaluate state's obligations and make suggestions.

Keywords: Accessibility, right to accessibility, person with disabilities, Turkey, human rights.

GİRİŞ

Erişebilirlik (accessibility), insan haklarının ayrımcılık kadar sorunlu, hatta ayrımcılığı da kapsayan alanlarından biri olarak son dönemlerde insan hakları yazınında ve uluslararası örgütlerin çalışmalarında haklı bir yer edinmiştir.¹ İnsan yapımı ve doğal fiziksel çevre başta olmak üzere, ekonomik, sosyal ve kültürel çevreye ulaşabilme, bu çevrelerde verilen hizmetlerden yararlanma ve katkıda bulunma olanaklarına sahip olmayı ifade eden erişebilirlik, her türlü hakkın kullanımında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Engellilerin hak ve hizmetlere erişimi sözkonusu olduğunda ise, devletlerin olumlu ya da olumsuz tutumları açısından yapılan hak sınıflamaları da bir değer ifade etmemektedir. Örneğin, devletin olumsuz bir müdahalesi olmadığı sürece kullanılabilceği varsayılan oy hakkının öznesi fiziksel engelli bir seçmen ise, hakkın kullanımını sağlamak için devletin oy verilecek binaya, bina içinde sandık

¹ A/HRC/10/48, 26 January 2009, s.13

başına erişime yönelik tüm tedbirleri alması gerekmektedir. Toplumsal ve kamusal hatta bireysel yaşam alanları toplumun çoğunluğuna göre tasarlandığı için diğer kişiler açısından engel teşkil etmeyen ulaşım ve mekansal özellikler, engelli kişilerin haklarını kullanmalarını önleyen bariyer niteliğindedir. Oysa Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün 2011 yılında yayınladığı Dünya Engellilik Raporu verilerine göre, engellilerin oranı 1970'lerde dünya nüfusunun %10'u iken %15'e yükselmiştir. Dünya ülkelerinin büyük bir kısmında kamusal ve kamuya açık binalar ve ulaşım sistemleri engellilerin erişimine uygun değildir. Ulaşım araç ve sistemlerinin elverişsiz olması, pek çok engelliye iş aramaktan ya da sağlık sorunlarını çözmek için sağlık kurumlarına gitmekten vazgeçirmektedir. Engellilerin iletişime yönelik ihtiyaçları da büyük ölçüde giderilememekte, erişilebilir formatta çok az bilgi bulunmaktadır. Araştırma kapsamında bulunan 93 ülkeden 31'inde görme engelliler için işaret dili çeviri hizmeti verilmemektedir. 30 ülkede 20 ya daha az sayıda işaret dili tercümanı bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma konusunda engellilerin oranı, nüfusun diğer kesimlerine göre oldukça düşüktür. Hatta bazı ülkelerde ve bölgelerde engelliler, günümüzde temel ürün ve hizmet sayılan telefon, televizyon, internet gibi ürün ve hizmetlere bile erişememektedirler.²

Engelliler için erişebilirlik, hakları kullanabilmenin bir aracı olmanın yanında, bağımsız yaşamanın, toplumsal yaşamın tüm alanlarına tam olarak katılabilmenin de koşuludur. Engellilerin bağımsız ve insan onuruna uygun bir yaşam sürebilmeleri için toplumun diğer üyeleriyle eşit şekilde fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojisi dahil bilgiye ve iletişime, halka açık diğer tesis ve hizmetlere erişimlerinin sağlanması gerekmektedir. Bununla bağlantılı olarak, insan haklarının büyük bir kısmının toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşama katılımı kullanılabilmeleri, erişebilirliği katılımın ön koşulu olmanın ötesinde bağımsız bir hak olarak kabul edilmesi yönünde tartışmaya açmıştır. Nitekim, engelliliğin sosyal modelinde³ bağımsız bir hak olarak değerlendirilen

² Summary World Report on Disability, The World Bank and World Health Organization 2011, WHO/NMH/VIP/11.01, s.7-10, http://whqlibdoc.who.int/hq/2011/WHO_NMH_VIP_11.01_eng.pdf (24.06.2011).

³ Sosyal model, sosyal yaşama tam katılım ve kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olma hakları açısından engellilerin dışlandıklarını, dikkate alınmadıklarını öne sürerek, engelliler

erişebilirlik⁴, Engelli Hakları Sözleşmesi'nde⁵ genel bir ilke olarak düzenlenmiş, ayrıca 'hak' nitelmesi olmaksızın bağımsız yaşamının ve toplumsal katılımın koşulu olarak ayrı bir hükümlerle desteklenmiştir. Fakat, Engelli Hakları Komitesi, Sözleşmenin 'erişebilirlik' hükmünü esas ve bağımsız bir hak olarak kabul etmektedir. Komite, 4. Oturumunda 'erişilebilirlik' üzerine açtığı "Genel Tartışma Günü"nde ilgili hükmün bir hak olduğunu açıkça dile getirmiştir.⁶ Ancak yine de, uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alan erişilebilirliğin bir hak veya devletlerin bir yükümlülüğü olarak hangi içerik ve kapsamda değerlendirileceği, normatif sınırlarının nasıl çizileceği tartışmalıdır. Birleşmiş Milletler (BM) ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAS) dahil Avrupa Konseyi organları, erişilebilirliğin ilke ve standartlarını belirlemeye yönelik yoğun çaba göstermektedir. Bu yönde yapılan kurumsal çalışmalar ve elde edilen veriler, erişilebilirliğin engelliler için bir hak ya da sadece devletlerin bir yükümlülüğü olup olmadığını, evrensel ya da bölgesel standartların yerel bazda ve somut durumlarda nasıl uygulanacağını belirlemede önemli birer araç ve rehber niteliğindedir.

Bu çalışmanın da amacı, sözü edilen kurumsal çalışmalardan yola çıkarak, Türkiye'de engellilerin erişilebilirliğini sağlamaya hizmet edecek yasal ve kurumsal düzenlemelerle uygulamaları değerlendirmektir.

bakımından asıl engelin çevrelerinden kaynaklandığını iddia eden görüşleri temsil eder. Temelde tıbbi modelin tıbbi hizmetlerini, rehabilitasyonu, diğer yardım ve destekleri reddetmemekle birlikte, engelli olmayanlarla aynı haklara sahip olma talebi, "ayrımcılık karşıtlığı" ve "eşitlik" üzerinden dile getirilen modelin teorik altyapısını hazırlayan argümanlar, 1970'lerde İngiltere'de açıklanmıştır. Bkz. Shakespeare, Tom & Watson, Nicholas. (1997), *Defending the Social Model*, Chapter 18, in *Disability Studies: Past Present and Future*, edited by Len Barton and Mike Oliver, Leeds: The Disability Press

⁴ 2010: A Europe Accessible for All Report from the Group of Experts set up by the European Commission October 2003, s.12 <http://www.ozida.gov.tr/raporlar/uluslararasi/ab/ABdokumanlar/europaaccessibleforall.pdf> (28.06.2011)

⁵ Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN General Assembly A/61/611, 6 December 2006, Sözleşme ve Ek protokol için imza ve onay veren ülkeler ve diğer güncel bilgiler için bkz. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=26554&Cr=disab&Cr1=http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=406> (25.06.2008)

⁶ Day of General Discussion on "Article 9 of the CRPD- The Right to Accessibility" 07 October 2010, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Fourth session 04-08 October 2010

I. ERİŞEBİLİRLİĞİN ULUSLARARASI HUKUK BOYUTU

Erişilebilirlik, insan hakları sözleşmelerinin büyük bir bölümünde farklı yönleriyle ele alınmış olmakla birlikte, genellikle dezavantajlı grupların insan haklarını kullanabilmelerinin aracı olma işlevi yüklenerek kavramlaştırılmıştır. Ayrımcılık ile arasındaki yakın ilişkiden hareketle, başta sosyal, ekonomik, kültürel haklar (ikinci kuşak haklar) olmak üzere, pek çok hak için zorunlu bir unsur kabul edilmiş, BM ve AK'nin kurumsal çalışmaları ve Sözleşme denetim organlarının somut vakalar üzerinden yaptıkları değerlendirmelerle kavrama yüklenen anlam belirginleşmeye, çerçeve ve standartları açığa çıkmaya başlamıştır.

A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLERDE ERİŞEBİLİRLİK

BM tarafından kabul edilen sözleşmelerin çoğunda “erişim” ve “ulaşılabilirlik” gibi kavramların erişebilirlikle aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı, bazı sözleşmelerde ise “erişebilirlik” kavramına ayrımcılığa engel olma, eşitliği sağlama işlevinin yüklendiği görülmektedir. BM İklim Değişikliği Sözleşmesi'nde, iklim değişikliği ve etkileri hakkında kamusal bilginin elde edilmesini kolaylaştırma ve sağlama şeklindeki devlet yükümlülüğünü⁷, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nde kamuya açık fiziksel mekan ve hizmetlere eşit düzeyde ulaşma anlamında bir hakkı ifade edecek şekilde kullanılmıştır.⁸ Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nde de benzer şekilde, erişebilirlik ile ayrımcılığın önlenmesi arasındaki ilişki belirleyici olmuş; kadınların sağlık bakımı, eğitim, ekonomik fırsatlar ve diğer hizmetlere erişebilirlik devletin bir yükümlülüğü olarak ifade edilmiştir.⁹ Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS)'nde ise erişebilirlik bazen bir hakkın unsuru, bazen yerine getirilmesinin aracıdır. “Herkes ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standartına sahip

⁷ United Nations Framework Convention on Climate Change, 1992, FCCC/INFORMAL/84 GE.05-62220 (E) 200705, Article 6/a(ii), <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (25.06.2011)

⁸ International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, adopted 21 December 1965, G.A.Res.2106(XX), U.N. GAOR, U.N. Doc. A/6014(1966) (entered into force 4 January 1969), article 5(f), 5(c), <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm> (25.06.2011)

⁹ The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Woman, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/> (27.06.2011)

olma hakkı” bağlamında sağlık hakkının bir unsuru ve ölçütü olarak kullanılan kavram, eğitim hakkı hükmünde yüksek eğitim ve öğretimde fırsat eşitliği ilkesinin sağlanmasının bir aracına dönüşmüştür.¹⁰ Erişebilirlik kavramı ve devletlerin erişilebilirliği sağlamaya yönelik almaları gereken önlemleri ifade eden olumlu eylem yükümlülükleri, Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK)’nin genel yorum kararlarına da konu edilmiştir. “Ulaşılabilecek en yüksek sağlık standartına sahip olma hakkı” başlıklı 14 nolu genel yorumunda Komite, erişebilirliğin, sağlıkla ilgili olanaklar, mallar ve hizmetlerin ayrımcılık gözetilmeden Taraf Devletin yetkisi altındaki herkes açısından erişilebilir olması anlamına geldiğini belirtmiş ve erişimin birbiriyle örtüşen dört yönü olduğunu açıklamıştır: Ayrımcılık yasağı, fiziksel erişim, ekonomik erişim ve bilgiye erişim.¹¹ 14 nolu genel yorumda erişimin her bir yönü, sağlık hakkının normatif içerik ve anlamını belirleyen temel unsurlar olarak kapsamlı bir şekilde ele alınmış, engellilerin, toplumun riskli kesimi olarak sağlık hakkına erişimde öncelikli konumu dile getirilmiştir. ESKHK’nin, daha önceki dönemde Sözleşme haklarını engellilere özgü yorumlama ve devletlerin bu konuda almaları

¹⁰ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 3 January 1976, article 12/1, 13/2(c) <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> (25.06.2011)

¹¹ Ayrımcılık yasağı: sağlık olanakları, sağlığa ilişkin mal ve hizmetler, özellikle toplumun risk altındaki kesimleri başta olmak üzere, herkes açısından hukuken ve uygulamada da herhangi bir ayrımcılık gözetilmeden erişilebilir olmalıdır. Fiziksel erişim: sağlık tesisleri, mal ve hizmetleri toplumun tüm kesimlerinin, özellikle de etnik azınlıklar ve yerel halklar, kadınlar, çocuklar, engeller, yaşlılar, engelli kişiler ve HIV/AIDS’li kişiler gibi genel nüfusun en savunmasız veya dışına itilmiş kesimlerinin güvenli fiziksel erişimine açık olmalıdır. Erişebilirlik, ayrıca, sağlık hizmetlerinin ve güvenli içilebilir su kaynakları ve yeterli sağlık koruma koşulları gibi sağlığın belirleyici etmenlerinin kırsal kesimlerde yaşayan kişiler dahil herkesin erişimine açık olması anlamına gelmektedir. Ekonomik erişim (*karşılabilirlik*): sağlık tesisleri ile mal ve hizmetler herkesin ekonomik olarak karşılayabileceği şekilde olmalıdır. Sağlık bakım hizmetlerinin ve ayrıca sağlığın belirleyici etmenlerinin ücretlendirilmesi denklik ilkesine dayanmalı; kamu veya özel olsun bu hizmetlerin, toplumsal olarak dezavantajlı gruplar da dahil herkes tarafından karşılanabilmesi güvence altına alınmalıdır. Denklik ilkesi ise, daha yoksul hane halklarının, daha zengin hane halklarına kıyasla orantısız bir şekilde sağlık harcama yükü altına girmemelerini gerekli kılmaktadır. Bilgiye erişim: sağlıkla ilgili konularda, bilgi ve fikir isteme, alma ve verme haklarını içerir. Ancak, bilgiye erişebilirlik, mahremiyetin söz konusu olduğu kişisel sağlık verilerine sahip olma hakkını ihlal etmemelidir. Bkz.General Comment No. 14 (2000) The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) E/C.12/2000/4 11 August 2000, para.12(b)

gereken özel tedbirleri açıklama amacıyla düzenlediği “Engelliler” konulu genel yorumunda ‘erişim’, çeşitli haklar yönünden eşitlik ve ayrımcılık yasağıyla bağlantılı olarak ele alınmış; engellilerin kamu hizmetlerine, yardımcı cihazlar dahil destek hizmetlerine”, elverişli konut hakkına, kültürel hayata eşit şekilde erişimlerinin sağlanması için alınması gereken özel tedbirler sıralanmıştır.¹²

Erişebilirliği en geniş anlamıyla kavramlaştıran ve bağımsız bir hükümle düzenleyen ilk ve en yakın tarihli sözleşme ise, BM Engelli Hakları Sözleşmesi’dir.¹³ Sözleşme’nin erişebilirliğe ilişkin özel hükmünde engellilerin kamusal alanda verilen her türlü hizmetten yararlanabilmeleri için devletlerin alacakları gerekli tedbirler sıralanmış, engellilerin bina ve kurumlar ile bilgiye rahatça erişebilmelerinin sağlanması ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir (m. 9). Bunun yanısıra Sözleşme’nin pek çok hükmünde hakkın ya da devlet yükümlülüklerinin asli unsuru olarak kavrama yer verilmiştir. Örneğin, ‘Adalet erişim’ hükmünde devletler, engellilerin adalet sistemi içinde korunmaları ve katılımlarını; ‘düşünce ve ifade özgürlüğü ile bilgiye erişim’ hükmünde engellilerin düşünce ve ifade özgürlüklerini kullanabilecekleri tüm iletişim kanallarının açılmasını sağlamakla yükümlü tutulmuştur (sırasıyla m.3-f, m.9, m.13, m.21). Kaliteli ve parasız ilk ve orta öğretime eşit erişim, eğitim hakkının; ulaşılabilir en yüksek sağlık standartından yararlanma ise, sağlık hakkının bir unsuru olarak ifade edilmiştir.¹⁴ (m.24-b, m.25)

Engelli Hakları Komitesi tarafından Sözleşme’nin 9. maddesinin anlam ve kapsamını belirlemek, ülke deneyimlerinin paylaşılması ve ortak standartlar üzerinde görüşülmesini sağlamak amacıyla düzenlenen Genel

¹² Persons with disabilities: 09.12.1994. CESCR General comment 5. (General Comments) [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4b0c449a9ab4ff72c12563ed0054f17d?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4b0c449a9ab4ff72c12563ed0054f17d?Opendocument) (27.06.2011)

¹³ Sözleşme metni için bkz. <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?navid=12&pid=166> (14.03.2011); Türkiye’nin Sözleşme’yi kabulü için bkz. 5825 Sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, 3.12.2008 tarihinde kabul edilmiş, 18 Aralık 2008 tarihli 27084 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

¹⁴ Diğer hükümlerde, yardımcı cihaz ve teknolojilere erişebilirlik, habilitasyon ve rehabilitasyonun; iş piyasalarına, genel teknik ve mesleki rehberlik programlarına, yerleştirme hizmetlerine, mesleki ve sürekli eğitime eşit erişim ise çalışma hakkının bir unsurudur. Bunlara ilaveten erişebilirlik, yeterli yaşam standardı ve sosyal korunma hakkının, siyasal ve kamusal yaşama katılma hakkının, kültürel yaşama katılım hakkının da asli unsurudur. (m.26/3, m.27/1 ve 27/1-d, m.28, m.29, m.30)

Tartışma Günü'nde de erişebilirlik, geniş katılımlı bir topluluk tarafından çok yönlü olarak ele alınmıştır. Genel Tartışma Günü'nde engellilerin erişimi, Sözleşme'nin diğer hükümleriyle olduğu kadar bağımsız yaşama ve yaşamın tüm yönlerine tamamen katılımı bağlantı içinde değerlendirilmiş; 9. maddenin anlamı, “engellilerin diğerleriyle eşit temelde fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişime tam olarak erişimi” nin sağlanmasını ifade edecek şekilde ortaya konmuştur. Kamusal ya da kamuya açık hizmet ve tesislere erişebilirliğin minimum standartları ile bu standartların uluslararası göstergelere ve kılavuz ilkelere nasıl dönüştürülebileceği üzerinde durulmuş; evrensel dizayn kavramı, kamusal hizmet alanlarında var olan özel girişim ve ekonomik menfaatleri de kapsayan bir içerikle tanımlanmaya çalışılmıştır.¹⁵ Bu anlamda Genel Tartışma Günü, Engelli Hakları Sözleşmesi'yle pozitif hukuka taşınan “evrensel dizayn” ve “makul uyarılma” kavramlarının içeriği ile minimum standartlarının belirlenmesine olan ihtiyacı dile getirmek bakımından da çok iyi değerlendirilmiştir. Zira bu tür özel önlemler, engellilerin hak ve özgürlüklerini diğerleriyle eşit temelde kullanabilmesini mümkün kılan erişim kanalları olarak son derece önemlidir. Devletlere, yerel ve uluslararası topluma bu yönde yükümlülük ve sorumluluklar getiren Engelli Hakları Sözleşmesi, engellilere yeni hakların tanınmasını değil, herkesin sahip olduğu hak ve özgürlüklerden yararlanır hale getirilmelerini sağlama hedefini de bu yolla açıklamış bulunmaktadır. Bu amaçla bağlantılı olarak engellilerin erişebilirliğini sağlama yükümlülüğü, kamu sektörünün yapı ve hizmetleriyle sınırlı tutulmamış, Taraf devletler, kamuya hizmet veren özel girişimcileri yüreklendirecek özel önlemlerle evrensel tasarımı teşvik etmek, makul uyarılma ve diğer özel önlemlerin en kısa sürede alınmasını sağlamak ve uygulamaları denetlemekle yükümlü kılınmıştır. Hakları koruma yükümlülüğünün gereği olarak 3. kişilerin bu yöndeki ihlallerini önleme devletlerin; kamu hizmetlerinin özelleştirildiği ve serbest pazar politikalarının yaygınlaştığı durumlarda engellilerin eşitliğini gözetme ve saygı duyma ise, devlet dışı aktörlerin (özel sektör işverenleri, özel sektör hizmet sağlayıcıları) yükümlülüğü olarak ifade edilmiştir.¹⁶

¹⁵ Day of General Discussion on “Article 9 of the CRPD- The Right to Accessibility” 07 October 2010, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Fourth session 04-08 October 2010

¹⁶ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 5, Persons

B. AVRUPA KONSEYİ'NDE ERİŞEBİLİRLİK

Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı gibi temel insan hakları belgelerinde engellilerin haklara erişebilirliğine yönelik bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, İnsan Hakları Avrupa Komisyonu ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) ile Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin sınırlı sayıda da olsa kararlarında engellilerin haklara erişebilirliği değerlendirilmiştir. Bunun yanında, Avrupa Konseyi organlarından Başkanlar Komitesi ve Parlamenterler Kurulu'nun engellilerin haklarının ve topluma tam katılımlarının sağlanmasına ilişkin konferans, karar ve bildirimlerinde 'erişilebilirlik' önemli bir yer tutmaktadır.

1. Avrupa Konseyi Engelliler Eylem Planı 2006 – 2015: “Avrupa’da Engelli Bireylerin Yaşam Kalitesinin Yükseltilmesi”

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Üye Devletlere Yönelik Tavsiye Kararı'na eklediği engellilerin haklarını ve topluma tam katılımını teşvik etmeye yönelik Avrupa Konseyi Engelliler Eylem Planı 2006 – 2015 Avrupa Konseyi'nin insan haklarına, ayrımcılıkla mücadeleyle, fırsat eşitliğine, tam vatandaşlığa ve engelli bireylerin bu süreç içinde Avrupa engelliler politikasına katılımlarının sağlanmasına ilişkin amaçlarını gerçekleştirmeyi hedefleyen bir çalışmadır. Ulusal düzeyde alınacak özel tedbirleri de içeren Eylem Planı, birden çok alanda müdahaleyi ve çözüm üretmeyi gerektiren problem ve engellerle karşılaşan savunmasız engelli grupların durumlarına ışık tutan, engellilerin yaşamındaki bütün temel alanları içeren geniş bir kapsamı ifade edecek şekilde kaleme alınmıştır. Temel alanlar, üye devletler tarafından uygulanacak özel eylemlerin ve hedeflerin ortaya konduğu 15 eylem alanına uygun bir biçimde yansıtılmış, her alanın hedefleri ve üye devletler tarafından yerine getirilecek özel eylemler açıklanmıştır. Engellilerin yaşamın tüm alanlarına tam olarak katılması hedefini yansıtan temel eylem alanları, ağırlıklı olarak engellilerin hak ve hizmetlere erişimine yöneliktir. Özel teşebbüs ve devlet denetiminde sunulan bilgilendirme ve iletişim hizmetlerinde engellilerin gereksinimlerinin dikkate alınmasını salık veren iletişim ve bilgilendirme hizmetlerine erişim (Eylem Alanı 3), sosyal içermenin ve bağımsızlığın

sağlanmasında en temel gerekliliklerden biri olarak değerlendirilen eğitime eşit erişim (Eylem Alanı 4), olumlu eylem ve ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin tedbirlerin bütünleştirilmesi ve engelli bireylerin istihdamı ile ilgili konuların istihdam politikalarına dâhil edilmesi yoluyla sağlanması gereken istihdama erişimde eşitlik, erişimin öneminin vurgulandığı eylem alanlarından bir kaçıdır. Bunlara ilaveten, ulaşılabilir, engelsiz bir yapıyı çevrenin (Eylem Alanı 6) istihdama erişimde, topluma etkin katılımı, bağımsız yaşamın ve eşit fırsatların sağlanmasında teşvik edici olacağı, evrensel tasarım ilkelerinin uygulanması yoluyla engelli bireyler tarafından erişilebilir bir çevre oluşturulabileceği ve yeni engellerin ortaya çıkmasının önlenilebileceği üzerinde durulmuş, her seviyede erişilebilir ulaşımın planlanması ve uygulanmasının (Eylem Alanı 7), yolcu taşıma hizmetlerinin bütün engelli bireyler için erişilebilir hale getirilmesine katkı sağlayacağı, bunun topluma etkin katılımın, işgücü piyasasına tam katılımın ve bağımsız yaşamın sağlanması için bir önkoşul olduğunun altı çizilmiştir. Benzer şekilde, engellilerin kaliteli sağlık hizmetlerine eşit erişim fırsatına sahip olmaları, ulaşılabilir hizmetleri içeren kapsamlı rehabilitasyon hizmetlerinin uygulanması (Eylem Alanı 10), sosyal güvenlik, sosyal destek ve sosyal yardımı da kapsayan sosyal koruma sistemlerinden (Eylem Alanı 11) yeterli şekilde faydalanabilmeleri ve bu hizmetlere eşit erişim imkânına sahip olmaları, diğer vatandaşlarla eşit şekilde yasal sisteme erişebilmeleri (Eylem Alanı 12) gerektiği belirtilmiştir.¹⁷ Avrupa Konseyi, Avrupalı devletlerin Eylem Planı'yla ilgili çalışmalarının ve gelişmelerin değerlendirilmesi için 30-31 Mayıs 2011'de Odessa'da bir konferans düzenlemiş, devletler arasında en iyi uygulamaların paylaşımına katkıda bulunmuştur.¹⁸

¹⁷ Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society: improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006-2015, (Adopted by the Committee of Ministers on 5 April 2006 at the 961st meeting of the Ministers' Deputies), [www.coe.int/t/.../Rec\(2006\)5%20Disability%20Action%20Plan.doc](http://www.coe.int/t/.../Rec(2006)5%20Disability%20Action%20Plan.doc) (27.06.2011); Eylem Planı alanlarının evrensel tasarımla bağlantılı ayrıntılı açıklamalar için bkz. **Ginnerup, Soren** (2009), *Achieving full participation through Universal Design*, Council of Europe; Avrupa Konseyi'nin ilgili diğer çalışmaları için bkz. **Maudinet, Marc** (2003), *Access to social rights for people with disabilities in Europe*; **Steinmeyer, Heinz-Dietrich** (2003) *Legislation to counter discrimination against persons with disabilities*, (2nd edition) http://book.coe.int/EN/ficheouvrage.php?PAGEID=36&lang=EN&produit_aliasid=1654 (27.06.2011)

¹⁸ http://www.coe.int/t/cm/home_en.asp (27.06.2011)

Avrupa Konseyi Engelliler Eylem Planı, sosyo-politik bir çalışma olarak hukuki bağlayıcılığa sahip değildir. Ancak, Konsey üyesi ülkelerde yaşayan engellilerin insan hakları ve hizmetlere erişimle ilgili ciddi sıkıntılarına dikkat çekmek, önlem ve uygulamalarda Avrupa standartlarının geliştirilmesine katkı sağlamak ve ülke uygulamalarını tartışmaya açmak bakımından önemli bir çalışma ve yol haritasıdır. Aşağıda Türkiye'nin eylem planlarının değerlendirildiği bölümde Avrupa Konseyi'nin bu çalışmasının önderlik rolü daha da anlaşılacaktır.

2. İHAM Kararlarında Erişebilirlik

Avrupa Konseyi'nin temel organlarından biri olan İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) kararları incelendiğinde, Mahkeme'nin genel olarak hak ve hizmetlere diğerleriyle eşit erişim ve ayrımcılık yasağı bağlamında değerlendirme yaptığı karar sayısının çok az olduğu görülmüştür. Engellilerin erişimiyle ilgili olarak ise bulunabilen tek örnek Botta v. İtalya kararıdır. 1992 yılında İnsan Hakları Avrupa Komisyonu önüne gelen başvuruda fiziksel engelli Botta, plaja ve denize ulaşmasını sağlayacak imkanları sunmayan özel işletmecinin ihmeline karşı devletin bunu giderecek tedbirleri almadığını, plajdan yararlanma konusunda engelli olan ve olmayanlar arasında farklı muamele yaptığını ileri sürerek Sözleşme'nin ayrımcılık yasağı ve özel yaşama saygı hakkı hükümlerinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Komisyon, Sözleşme'nin “özel yaşama saygı hakkı”nı koruyan 8. maddesi ve ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesi uyarınca yaptığı değerlendirmeler sonucunda başvuruyu ‘kabul edilemez’ bulmuştur. Başvurucunun özel kişi tarafından işletilen plajda engellilerin kullanımına uygun duş, tuvalet-lavabo ve rampa gibi ihtiyaçları giderilmediği için plajlardan yararlanamadığı, bu nedenle sosyal ilişkilerden dışlandığı, bunun da özel yaşamına saygısızlık anlamına geldiği yönündeki itirazların değerlendirilmesi İHAM içtihatlarındaki gelişmeye de ışık tutacak niteliktedir. Zira itirazı reddeden Komisyon, sosyal ilişkilerin “özel hayat”la bağlantılı olarak sınırlarını belirlemenin çok zor olduğunu, ayrıca Sözleşme organlarının taraf devletlerin sosyal politikaları ve takdir marjları üzerinde karar vermeye yetkili mercii olmadıkları görüşüne dayanmıştır. Sözleşme'nin 8. maddesinde düzenlenen özel yaşamın fiziksel ve psikolojik bütünlüğü içinde kişinin hem kişisel hem de toplumla ilişkileri yönünden gelişimini kapsadığını, ilgili maddenin öncelikle kişiyi özel yaşamında

dışarıdan yapılacak keyfi müdahalelere karşı korumayı hedeflediğini, ancak bu negatif yükümlülüğün yanında devletlerin olumlu eylem yükümlülükleri olduğunu da kabul etmiş, ancak “özel yaşama saygı” açıkça tanımlanmadığı için devletlerin özel yarar-genel yarar dengesini kurma konusunda takdir marjı bulunduğunu belirtmiştir. 1998 yılında Mahkemenin kurulmasıyla birlikte değerlendirmeye İHAM devam etmiş ve “özel yaşama saygı hakkı”na ilişkin olarak İtalyan devletinin yükümlülüğünün başvurusunun özel plaja erişimiyle tesisteki duş ve tuvaletleri kullanabilmesini sağlamaya varacak şekilde genişletilemeyeceği kanaatine varmıştır.¹⁹

İHAM, engellilerle ilgili olmamakla birlikte toplumun dezavantajlı kesimlerinden sayılan roman çocukların eğitime erişimleriyle ilgili 2010 yılında önüne gelen davada ise, haklara erişim ve ayrımcılığa uğrama riski yüksek toplumsal gruplara bakış açısını da ortaya koyacak şekilde yukarıdaki değerlendirmelerden çok farklı çizgide hareket etmiştir. Orsus ve Diğerleri v. Hırvatistan başvurusunda Sözleşme'nin 1 No'lu Protokol'ünün 2. maddesinde düzenlenen eğitim hakkı hükmünü eğitime ayrımsız olarak erişimi kapsayacak bir içerikle ele alan Mahkeme, roman çocukların diğer çocuklarla birlikte aynı eğitim kurumu ve sınıflarında eğitim görme fırsatına sahip olmalarını onları toplumla bütünleştirmenin güvencesi olarak değerlendirmiştir. Eğitime ilişkin uluslararası tüm standartların ayrımcılık yasağı prensibi üzerine temellendirildiğini, dilsel ve etnik azınlık mensubu çocukların ayrı okul ve sınıflarda eğitim görmesine devlet eliyle katkı verilmesinin kabul edilemez olduğunu altını çizmiştir. İHAM kararında, 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesindeki eğitim hakkının eğitim kurumlarına erişim ve verilen eğitimden diğerleriyle eşit faydalanmayı içerdiğini, devletlerin belli nedenlere dayalı olarak yapacakları eğitimsel ayırma konusunda da sınırlı bir takdir marjına sahip olduklarını beyan ederek somut ayırma işlemini şu teste tabi tutmuştur: 1. Roman çocuklara ayrı sınıflarda eğitim verilmesi şeklindeki ayırıcı uygulamanın ayrımcılık sayılmaması için objektif ve haklı gerekçelere dayandırılması 2. Hırvatistan hükümetinin bu uygulamaya yol açan yasal düzenlemenin amacı ile uygulama arasında makul bir orantı olduğunu, ayrımcılığa yol açan önlemlerin gerekli ve amaca

¹⁹ Case of Botta v. Italy (153/1996/772/973), Judgment Strasbourg 24 February 1998, para.27-35

uygun olduğunu gösterebilmesi.²⁰ Oysa Mahkeme'nin değerlendirmesinde etkili olan bulgulara göre, şikayet konusu edilen okullarda roman çocukların %33 ila %75'i sadece roman çocukların katıldığı sınıflarda ve düşük standartlarda eğitim görmektedir. Bu durumda Romanlara yönelik ayrımcı eğitim neredeyse otomatik bir uygulamaya dönüşmüştür. Hırvatistan hükümetinin bu uygulamayı roman çocukların dil ve eğitimsel açıdan geri olmaları gerekçesine dayandırmasını ise, Mahkeme haklı ve makul bir gerekçe olarak kabul etmemiş, uygulamayı orantısız bulmuştur. Aynı kurum ve sınıflarda verilecek eğitimin bu çocukları diğerleriyle dilsel ve eğitimsel açıdan eşit düzeye getirilmesini sağlama amacına yönelik geçici bir tedbir olması, bu sürecin ardından tüm çocukların mutlaka karma sınıflarda eğitim görmesi gerektiğini kabul ederek Hırvatistan'ın Sözleşme'nin ayrımcılık yasağı ve eğitim hakkı hükümlerini ihlal ettiğine hükmetmiştir.²¹ İtiraz yoluyla karar İHAM'ın Büyük Dairesi önüne geldiğinde, Büyük Daire de aynı yönde roman çocukların dil yetersizliğinin özel dil dersleri veya benzer tedbirlerle giderilmesi ve bu sürecin ardından karışık sınıflarda eğitimlerine devam ettirilmesini sağlama konusunda Hırvatistan'ın yükümlülüklerini yerine getirmediğini beyan etmiştir.²²

Roman çocukların yerinde engelli çocuklar olsaydı, İHAM yine aynı yönde bir karar verir miydi, bu konuda kesin bir yargıya varmak mümkün değil. Ancak, uluslararası insan hakları hukukunda eğitim hakkı, yalnızca sosyal bir hak değil, aynı zamanda devlete karşı bir "savunma hakkı" olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda eğitim hakkı, devleti belirli düzeyde eğitim kurumu oluşturmak ve herkesin bu kurumlarda eğitim almasını sağlamakla yükümlü kılmaktadır.²³ Eğitim hakkı diğer yandan, evrensel insan hakları

²⁰ İlgili ilkeler için bkz. **Metin, Yüksel.** (2002), *Ölçülülük İlkesi Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi*, Ankara: Seçkin Yayınları, s.26-39

²¹ Case of Oršuš and Others v. Croatia (Application no. 15766/03), European Court of Human Rights Grand Chamber Judgment Strasbourg 16 March 2010, para.145-193.

²² Dava ve kararlar ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Çağlar, Selda** (2010), "Avrupalı Romanların Hak Arayışları: Ayrımcılığa Karşı Hukuksal Mücadele", Ed. Selda Çağlar, *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları* içinde, Beta, İstanbul, s.83-92

²³ **Tezcan, Durmuş ve Diğerleri.** (2009), *İnsan Hakları El Kitabı*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, s. 301; **Tezcan, Durmuş/ Erdem, Mustafa Ruhan/ Sancakdar, Oğuz.** (2004), *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.

alanında ‘kapsayıcı’(inclusive)²⁴ bir içerikle ele alınmaktadır. BM tarafından 1993 yılında kabul edilen Engelli Kişilerin Fırsat Eşitliği Hakkında Standart Kurallar, engelli çocuk, genç ve yetişkinlere bütünlük ortamlarda ve herkesle eşit olarak ilk, orta ve yüksek eğitim fırsatı verilmesini bir devlet yükümlülüğü olarak kabul etmiştir.²⁵ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 5 No’lu Genel Yorum’unda, engellilerin en iyi eğitimi genel eğitim sistemi içinde alabileceğini beyan etmiştir.²⁶ Çocuk Hakları Komitesi’nin 2006 yılında “Engelli Çocukların Hakları”nı açıkladığı 9 No’lu Genel Yorum’unda da kapsayıcı eğitim; değerler, prensipler ve uygulamalar bütünü olarak kabul edilmiş, gerçekçi bir yaklaşımla kapsamı belirlenmiştir. 9 No’lu Genel Yorum’da kapsayıcı eğitim, engelli çocukların eğitiminde bir hedef olarak değerlendirilmiştir. Komite’ye göre; engellilerin tamamının kapsayıcı eğitime kısa bir gelecekte dahil edilmesinin mümkün olmadığı koşullarda, hizmet ve program seçenekleri bir bütün olarak değerlendirilmeli, engelli ve diğer özel ihtiyaçları olan çocukların her birinin eğitim güçlükleri ve ihtiyaçları tek tek ele alınmalı, bununla beraber genel eğitim sistemi içindeki diğer çocukların eğitim hakkı da gözetilerek denge kurulmalıdır.²⁷ Engelli Hakları Sözleşmesi’nde de eğitim hakkı, toplumsal ve eğitimsel kapsayıcılığı (içermeyi) temel alan bir felsefeyle düzenlenmiştir. Sözleşme’de kapsayıcı eğitim, sadece en iyi eğitimsel çevreyi sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda klişelerle mücadeleyi kolaylaştıracak, çevresel, kurumsal ve tutumlara dayalı engellerin çökertilmesine yardımcı olacak bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Normal okulların kapsayıcı eğitime yönlendirilmesiyle

²⁴ Türkiye’de bu terimin yerine genellikle “bütünleştirici” kavramı kullanılmakta ya da doğru bir karşılık olmamasına rağmen “kaynaştırma” denmektedir. Fakat, uluslararası insan hakları alanında eğitim hakkıyla bağlantılı olarak kullanılan kapsayıcı eğitim (inclusive education) terimi, engellilerin eğitime yönelik bir ilke olarak kullanılan “bütünleştirici eğitim”den daha geniş bir kapsama sahiptir. Engellilerin yanı sıra dil, sosyo- kültürel özellikler ya da diğer açılardan farklılıkları nedeniyle farklı eğitimsel ihtiyaçları olan tüm çocukların bu ihtiyaçlarını giderecek önlemler alınarak aynı ortamlarda eğitim görmelerini öngören bir prensip olduğu için bu çalışmada “kapsayıcı” teriminin kullanılması tercih edilmiştir.

²⁵ “Standart Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities”, UN General Assembly resolution 48/96 of 20 December 1993, A/RES/48/96, 4 March 1994, Kural 6

²⁶ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 5, Persons with disabilities (Eleventh session, 1994), U.N. Doc E/1995/22 at 19 (1995)

²⁷ General Comment No.9 (2006) The rights of children with disabilities, CRC/C/GC/9, 27 February 2007, s.18-19

birlikte, ayrımcı tutumlarla mücadelede, hoşgörülü ve kapsayıcı bir toplum yaratmada ve herkes için eğitim hedefinin başarıya ulaşmasında da ilerleme sağlanacağı düşüncesine dayalı olarak Sözleşme, eğitimi bilgi ve beceri kazandırmanın çok daha ötesinde geniş bir sistem olarak ele almaktadır. Bu anlamda kapsayıcı eğitim, eşitlik ve sosyal adaletle ilgili inanç ve değerlerin kurulmasını²⁸, demokratik prensiplerin sağlanmasını ve tüm çocukların eğitim ve öğretime birlikte katılmasını hedefleyen bir eğitim olarak kabul edilmeli, genel eğitim sisteminden ayrılmış ya da ona ilave bir eğitim prensibi olarak değerlendirilmemelidir. Öğrencilerin farklı ihtiyaçlarına cevap verecek, eğitim kalitesini arttıracak ve eğitimi geliştirecek bir rehber ve prensipler bütünü olarak kabul edilen kapsayıcı eğitim, eğitimin temel bir insan hakkı olduğu ve daha adil bir toplumun temelini teşkil ettiği inancıyla, eğitime ilişkin tüm politika ve uygulamalara yol gösterecek bütünlüklü bir ilke olarak düşünülmelidir. Çocukların bir kısmı için ayrı eğitim sistemi ya da mekanlarda verilen eğitimin çocuklar arasında ayrımcılık ve eşitsizliğe yol açtığı gözlemlerden hareketle geliştirilen kapsayıcı eğitim ilkesi, ayrı eğitim kurum ve mekanlarının sayısının azaltılarak mümkün olan en yüksek düzeyde tüm çocukların birlikte ve aynı kalitede eğitim almalarının önemine işaret etmektedir.²⁹ Engelli çocukların eğitim hakkı ve topluma tam katılımları açısından da bu hedefin makul ve isabetli bir sistemi öngördüğü açıktır.

Yukarıdaki açıklamalarla bağlantılı olarak bakıldığında, İHAM'ın uluslararası insan hakları alanında kapsayıcı eğitimin farklı eğitimsel ihtiyaçları olan grupların eğitim hakkının yerine getirilmesinde ortak bir standart kabul edilmesi yönündeki gelişmelerden uzak kalması düşünülemez. Engellilerin normal yaşlılarından ayrı özel eğitim kurumlarında eğitim görmelerinin ayrımcılık olduğu, aynı zamanda 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesindeki eğitim hakkını ihlal ettiği iddiasını taşıyan bir başvuru İHAM önüne gelirse, İHAM muhtemelen yukarıdaki içtihadına benzer bir değerlendirmeden yola çıkarak karar verecektir. Somut durumda, çocuğun

²⁸ Kapsayıcı eğitimin bir değerler sistemi olarak görülmesiyle ilgili bilgi için bkz. **Miles, Susie & Singal, Nidhi** (2008), The Education for All and Inclusive Education Debate: Conflict, contradiction or opportunity?“, *Revised for publication in International Journal of Inclusive Education*, s.14-15, <http://www.educ.cam.ac.uk/people/staff/singal/-12> (22.03.2008)

²⁹ Inclusive Education: The Way of the Future (2008) , *International Conference on Education*, 25-28 November 2008, Forty-eighth session, ED/BIE/CONFINTED 48/3 Geneva, 18 July 2008, UNESCO, s. 10-12

engelinin düzeyi, karma sınıfta eğitim almasının çocuğa sağlayacağı katkılar ile diğer çocukların eğitim hakkı arasında makul bir dengenin olup olmadığı, ayırıcı uygulamanın şikayet edilen ülkenin eğitim sistemi içindeki yaygınlığı ve özel eğitim kurumlarında verilen eğitimin süresi, kalitesi gibi faktörlerin de değerlendirilmesi gerekecektir. Fakat önemli olan İHAM'ın erişebilirliği eğitiminin bir unsuru olarak, bütün eğitim kurumları ve programlarının ayırım gözetilmeksizin taraf devletin yetkisi altındaki herkesin erişimine açık olmasını ifade edecek şekilde değerlendirmiş, ayrımcılık yasağını da, eğitimle ilgili olanaklara ve hizmetlere erişimde gözetilmesi zorunlu bir unsur kabul etmiş olmasıdır.

3. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi Kararlarında Engellilerin Erişebilirliği

Uluslararası sözleşmelerin denetim organlarının önüne gelen bireysel başvurular arasında engellilerin haklarına erişimiyle ilgili sınırlı sayıda örnekten bir diğeri, 2007 yılında Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne yapılan başvurudur. Bulgaristan'da kamusal bir kurum olan Zihinsel Engelli Çocuklar Bakımevi'nde kalan çocukların eğitim almadığına ilişkin iddia. zihinsel engellilere yönelik alanlarda faaliyet gösteren Macaristan kökenli bir sivil toplum kuruluşu tarafından Revize Sosyal Şart'ın eğitim hakkını düzenleyen 17(2) ve ayrımcılığı yasaklayan E maddesine dayanılarak ileri sürülmüştür. Muhatap devletin, engelliler dahil her çocuğa parasız ve zorunlu ilk ve orta öğretimi sağlamakla yükümlü olduğu³⁰ halde, adı geçen kurumda kalan engelli çocukların büyük çoğunluğunun bu kurumda ya da başka bir yerde eğitim almadığı ve Bulgaristan devletinin ayrımcılık yasağı temeline dayalı eğitim hakkını doğrudan ihlal ettiği iddia edilmiştir.³¹ Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (ASHK) yaptığı değerlendirmede, Revize Şart'ın eğitim hakkına ilişkin 17. maddesinin normatif çerçevesini çizmiş, hükmün devletlere herkes için erişilebilir ve etkili bir eğitim sistemi kurma,

³⁰ Bulgaristan'da 2002 yılında yapılan yasa değişikliğine kadar olan dönemde bu tür kurumlarda kalan çocukların 'eğitilemez' olarak değerlendirildiği, ancak 2002 yılındaki yasal düzenleme ile devletin bu çocuklara da genel sistemde yer alan okullarda eğitim vermesi yükümlülüğünü üstlendiği, fakat bu yasal yükümlülüğünü uygulamaya koyamadığı belirtilmiş ve iddiayı desteklemek üzere pekçok veriye dayanılmıştır. European Committee of Social Rights, Mental Disability Advocacy Center v. Bulgaria, Complaint No. 41/2007, 12 March 2007 Case Document No.1, parag. 41- 57

³¹ European Committee of Social Rights, Mental Disability Advocacy Center v. Bulgaria, parag. 45.4.

savunmasız gruplara mensup çocukların özel ihtiyaçlarının gözönüne alınarak yüksek kalitede eğitime eşit bir şekilde erişebilmelerinin güvence altına alınması yükümlülüğü getirdiğini belirtmiştir.³² ASHK değerlendirmesinde, Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin eğitim hakkının normatif çerçevesi içinde kabul ettiği mevcudiyet (availability), erişilebilirlik (accessibility), uyarlanabilirlik (adaptability) ve kabul edilebilirlik (acceptability) unsurlarının eğitimin tüm süreçlerinde bulunması gerektiğini, eğitim kurumlarına ve eğitim hizmetlerine herkesin ayrımsız olarak erişebilmesi ve çocukların özel ihtiyaçlarının giderilecek şekilde eğitim verilmesi zorunluluğuna karşın sözkonusu davada eğitimin erişilebilirlik ve uyarlanabilirlik unsurlarının tehlikede olduğunu saptamıştır. Engelli çocukların engelsiz yaşlılarından ayrı eğitim kurumlarında özel eğitim almalarının istisnai bir durum olması, eğer zorunluysa, buradaki eğitimin nitelik ve mezuniyet denkliği açısından normal eğitimle eşdeğer kılınması gerektiğinin üzerinde duran ASHK, Zihinsel Engelli Çocuklar Bakımevi'nde kalan zihinsel engelli çocukların yalnızca %2.8'inin normal çocukların eğitim gördüğü okullara gidiyor olmasının diğerlerinin bu temelde bir eğitime pratik olarak erişemediği anlamına geldiğini açıklamıştır. Diğer yandan sözkonusu Bakımevi'nde kalan zihinsel engelli çocukların sadece %3.4'ünün özel eğitim kurumlarına katılıyor olmasını çok düşük bulan Komite, genel eğitim sisteminden ayrı özel eğitim kurumlarının varlığının zaten istisnai olması gerektiğini, buna rağmen bu tür okullara gidebilen zihinsel engelli çocuk sayısının aşırı düşük olmasının, bakımevinde kalan diğer çocukların özel eğitime de erişemediklerini gösterdiğini belirterek, Şart'ın eğitim hakkı ile birlikte ayrımcılık yasağı

³² Mental Disability Advocacy Center (MDAC) v. Bulgaria, Complaint No. 41/2007, European Committee of Social Rights Decision on the Merits 3 June 2008

"Therefore Article 17 as a whole requires states to establish and maintain an education system that is both accessible and effective. In assessing whether the system is effective the Committee will examine under Article 17: ... whether, considering that equal access to education should be guaranteed for all children, particular attention is paid to vulnerable groups such as children from minorities, children seeking asylum, refugee children, children in hospital, children in care, pregnant teenagers, teenage mothers, children deprived of their liberty etc. and whether necessary special measures have been taken to ensure equal access to education for these children" (Conclusions 2003, Bulgaria, Article 17§2).

"States need to ensure a high quality of teaching and to ensure that there is equal access to education for all children, in particular vulnerable groups" (Conclusions 2005, Bulgaria, Article 17§2).

hükümünün ihlal edildiğine karar vermiştir.³³

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Sosyal Şart'ın ayrımcılık yasağı (E) hükmüyle ilgili değerlendirmesinde İHAS'nin aynı yöndeki 14. maddesine ve bu maddeyle ilgili değerlendirmelerine atıfta bulunmuş ve paralellik kurmuştur. Roman çocukların eğitim hakkı davasındaki davalı devletin ispat yükümlülüğüne (ayrımcılığı haklı ve makul gerekçelerle açıklayabilmesine) yönelik testinin benzerini başka bir kararında da tekrar eden İHAM'ın analizinden hareketle Komite, zihinsel engelli çocukların farklılıklarını gözönünde bulunduran uygun önlemlerin alınmamasının ayrımcılık yarattığı sonucuna varmıştır.

II. KAVRAMLA YENİ TANIŞAN TÜRKİYE: ENGELLİLER MEVZUATI VE UYGULAMADA ERİŞEBİLİRLİK

Türkiye, uluslararası insan hakları sözleşmelerinin büyük bir kısmına taraf olmakla beraber iç hukukunu ve uygulamalarını sözleşmelerle uyumlaştırma ve yükümlülüklerini yerine getirme konusunda sıkıntıları olan bir devlettir. İnsan hakları alanında uluslararası gelişmelerin gerisinde kalan bir devletin taraf olduğu sözleşmeler uyarınca alması gereken yasal ve idari önlemleri almaktan kaçınma ya da geciktirme seçeneği de olmadığına göre Türkiye'nin engellilerin haklara erişebilirliğini sağlamak üzere iç hukukunu gözden geçirmesi, uygulamaya yönelik idari ve siyasi önlemleri alması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Zira, toplumun genelinden farklı ihtiyaçlara sahip olan ve özel önlemler alınmadıkça haklarını kullanamayan engelliler, bu alanda yaşanan gecikme, eksiklik ve aksaksıklardan daha derin etkilenmektedir. Engellilerin özel ihtiyaçları olan bir toplumsal grup olduğunun farkına varmak ve bu ihtiyaçları gidermek için özel tedbirlerin geliştirilmesi zorunluluğunu anlamak ve gerekli adımları atmak bakımından Türkiye Batı ülkelerinin gerisindedir. Türkiye'de kurumsallaşma süreci 1997 yılında Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın kurulmasıyla başlamıştır. Bu dönemde engellilere ilişkin mevzuat oldukça zayıf iken,

³³ Mental Disability Advocacy Center (MDAC) v. Bulgaria, Complaint No. 41/2007, European Committee of Social Rights Decision on the Merits 3 June 2008, Para.43-55; Benzer nitelikte bir karar için bkz. International Association Autism Europe v. France, Complaint No. 13/2002, Resolution ResChS(2004)1, www.coe.int (12.08.2008); Ayrıntılı bilgi için bkz. **Çağlar, Selda** (2010), "Avrupalı Romanların Hak Arayışları: Ayrımcılığa Karşı Hukuksal Mücadele", Ed. Selda Çağlar, *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları* içinde, Beta, İstanbul, s.94-96

2005 yılında Özürlüler Kanunu'nun³⁴ kabulüyle süreç ivme kazanmış, engelli hakları sivil toplumun dar alanlarından çıkıp resmi ve yasal zeminde görünür kılınmıştır. Engelli örgütlerinin de etkisiyle, engelli sorunları özel alandan çıkıp kamusal alanda tartışılmaya başlanmıştır.³⁵ Türkiye'nin 2009 yılında BM Engelli Hakları Sözleşmesi'ne taraf olmasıyla birlikte³⁶ engellilerin hak ve hizmetlere erişimde yaşadıkları sorunların çözümüne yönelik yasal ve idari çalışmalar hızlandırılmış, ulusal eylem planlarında engelliler daha fazla dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte yapılan çalışmaları, yasal düzenlemeler ile idari önlem ve uygulamalar olarak iki alanda değerlendirmek mümkündür.

A. YASAL ÖNLEMLER

Bu bölümde, engellilerin hak ve özgürlüklerine ilişkin yasal düzenlemelerden hak ve hizmetlere erişimle doğrudan bağlantılı olanlar erişilebilirliğin 3 boyutuyla ele alınacaktır: fiziksel erişilebilirlik, ayrımcılık yasağı ve bilgiye erişim.

1. Fiziksel Çevre ve Ulaşım

Engelliler mevzuatı tarandığında, engellilerin özellikle fiziksel erişim sorunlarını çözmeye yönelik yasal tedbirlerin diğer erişim sorunlarına göre daha ağırlıklı ele alındığı görülmüştür. 5378 Sayılı Özürlüler Kanunu, geçici maddeleriyle kamu kurum ve kuruluşlarına ait resmi yapılarla, yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve kapalı alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış kamuya açık hizmet veren her türlü yapının, Kanun'un yürürlüğe girdiğinden itibaren 7 yıl içinde engellilerin erişilebilirliğine uygun duruma getirilmesini zorunlu kılmıştır.(Geçici madde 2) Ayrıca, Büyükşehir belediyeleri ile diğer belediyelerin yetki alanları içinde verdikleri toplu taşıma hizmetlerini, aynı süre içinde engelliler için erişilebilir duruma getirmelerine hükmetmiştir (Geçici madde 3). Özürlüler Kanunu'nda verilen sınırlı sürenin yerel

³⁴ 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Yayınlandığı Resmi Gazete: 7.07.2005/ 25868

³⁵ 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

³⁶ 5825 Sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, 3.12.2008 tarihinde kabul edilmiş, 18 Aralık 2008 tarihli 27084 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

yönetimlerce iyi kullanılmasını sağlamak üzere, Kanun'un geçici maddelerine dayanarak Başbakanlık tarafından 2006 yılında yayınlanan Genelge'yle, belediyelerin bu sürece ilişkin eylem planlarını ve bu planlara dair raporlarını sunmaları, toplu taşıma hizmetleriyle erişime dair diğer hizmetlerini Türk Standartları Enstitüsü'nün ilgili standartlarına uygun hale getirmeleri³⁷, kamu kurum ve kuruluşlarının kullandıkları yapıları engellilerin kullanımını mümkün kılacak şekilde uyarlamaları istenmiştir.³⁸

5378 Sayılı Özürlüler Kanunu fiziksel erişebilirliğin standartları konusuna hiç değinmezken, daha eski tarihli bir kanun olan İmar Kanunu'na 1997 yılında eklenen hükümlerle fiziksel çevrenin özürlüler³⁹ için ulaşılabilir ve yaşanılabilir kılınması amacıyla yönelik olarak imar planları ile kentsel, sosyal, teknik altyapı alanlarında ve yapılarda, Türk Standartları Enstitüsü'nün ilgili standardına uyulması zorunlu tutulmuştur.⁴⁰ Özürlülerle ilgili her türlü düzenlemenin standartlara uygun olarak gecikmeksizin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla Başbakanlık talimatı çıkarılmış, tüm kurum ve kuruluşlara gönderilmiştir. Bunların dışında çeşitli kanunlarda yer alan hizmetlere, kuruma ve personele yönelik standartları açıklığa kavuşturmak üzere yönetmelikler kabul edilmiştir. Örneğin, Karayolu Taşıma Yönetmeliği'nde terminallere⁴¹, Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik'te⁴² fiziksel koşullar ve donanım, Otopark Yönetmeliği'nde⁴³

³⁷ Türk Standartları Enstitüsü'nün şehir içi yollar, otobüs durakları yer seçimi, yaya alt geçitleri, karp ve eğimlerin tasarımı, yaya geçitleri seçim esasları, kavşaklarda emniyet, kapasite ve ekonomik kurallar ve toplu yaşama ilişkin diğer standartları için bkz. TS 9826/Şubat 1992, TS 8503/Ekim 1990, TS 8252/Nisan 1990, TS 10713/Şubat 1993, TS 10839/Nisan 1993, TS 7768/Ocak 1990, TS 7636/Kasım 1989, TS 7937/ Şubat 1990, TS 7635/Kasım 1989, TS 11522/Ocak 1995, TS 8022/Şubat 1990, TS 11783/ Temmuz 1995, TS 11784/ Temmuz 1995

³⁸ Kamu Binaları, Kamuya Açık Alanlar ve Toplu Taşıma Araçlarının Özürlülerin Kullanımına Uygun Duruma Getirilmesi Hakkında 2006/18 Numaralı Başbakanlık Genelgesi, Resmi Gazete: 12.07.2006/26226

³⁹ Çalışmanın tamamında engelli deyimini kullanılmasına rağmen, ilgili yasal ve idari düzenlemelerde metinlerin aslına sadık kalınarak "özürlü" deyimini kullanılmaktadır.

⁴⁰ 3194 sayılı İmar Kanunu, Kabul Tarihi: 3/5/1985, Yayımlandığı R. Gazete : Tarih : 9/5/1985 Sayı : 18749, Ek Madde 1 - (Ek : 30/5/1997 - KHK - 572/1 md.); Ayrıca ilgili TSE standartları için bkz. <http://www.ozida.gov.tr/?menu=yenimevzuat&sayfa=kitaptayeralmayanlar> (14.06.2011)

⁴¹ Karayolu Taşıma Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 11.06.2009, Resmi Gazete Sayısı: 27255, m.33

⁴² Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi:30.05.2006, Resmi Gazete Sayısı : 26183, m.11-14

otoparklara yönelik ilke ve standartlara yer verilmiştir. İlgili Yönetmeliklerin nispeten yeni tarihli oluşu, düzenlemelerin değişen ihtiyaç ve gelişmeleri gözönüne alarak yenilenmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Özürlüler Kanunu'nun engellilerin mekansal erişimlerini kolaylaştırmak adına bir diğer katkısı, 634 Sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'nu bu yönde değiştirmiş olmasıdır. Değiştirilen Kanun uyarınca, engellilerin yaşamını sürdürdüğü toplu yaşam konutlarına erişimleri ve kullanım kolaylığını sağlamak için diğer kat maliklerine bazı sorumluluklar yüklenmiştir.(m.19) Buna ilişkin Yönetmeliğe göre, yaşadıkları konut engellilerin kullanımına uygun değilse, bina ve çevresinde değişiklik yapılması hakkındaki taleplerinin diğer maliklerce belli koşullarda kabul edilmesi gerekmektedir.⁴⁴ Özel Tüketim Vergisi Kanunu ve Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nda bulunan ve belli koşulları taşıyan engelli otolarından özel tüketim vergisiyle motorlu taşıtlar vergisi alınmayacağını düzenleyen hükümlerin de, engellilerin hareket kabiliyetlerini arttırmaya ve erişimlerini sağlamaya hizmet ettiği söylenebilir.⁴⁵ Bu istisnadan yararlanarak pek çok engelli ve engelli ailesi otomobil sahibi olabilmiş, yaşamlarını kolaylaştırma fırsatını elde etmiştir. Ancak, bu tür münferit kolaylaştırıcı ve fırsatlar, engellilerin bir kısmına hizmet eden sınırlı önlemlerdir. Geriye kalan çoğunluk, toplumun geneline göre düzenlenmiş, engellilerin hiç hesaba katılmadığı bir fiziksel ve toplumsal çevrede yine kendine yer bulamamaktadır.

Özürlüler Kanunu'yla yerel yönetimler için engellilerin erişebilirliğine yardımcı olacak şekilde kurumsal bir düzenleme de öngörülmüştür. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na eklenen hükümlerle yapılan düzenleme uyarınca, büyükşehir belediyelerinde engellilerle ilgili bilgilendirme, bilinçlendirme, yönlendirme, danışmanlık, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri vermek üzere özürsüz hizmet birimleri oluşturulacaktır.⁴⁶ Fakat, halihazırda Türkiye'de 7 büyükşehir belediyesi

⁴³ Otopark Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 01.07.1993, Resmi Gazete Sayısı: 21624, m.4-g (**Değişik:RG-02/09/1999-23804**)

⁴⁴ Yapılarda Özürlülerin Kullanımına Yönelik Proje Tadili Komisyonları Teşkili, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete: 22.04.2006/26147

⁴⁵ Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Kanun Numarası: 4760 Kabul Tarihi: 6/6/2002 Yayımlandığı R.Gazete : Tarih : 12/6/2002 Sayı : 24783; Motorlu Taşıtlar Vergisi, Kanun Numarası : 197, Kabul Tarihi : 18/2/1963, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih:23/2/1963, Sayı: 11342 (Değişik: 25/12/2003-5035/22 md.)

⁴⁶ 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Kabul Tarihi: 10/07/2004, Resmi Gazete:

dışında, bu nitelikte hizmet birimine sahip belediye bulunmamaktadır.⁴⁷ Hizmet birimleri bulunan Belediyelerin hizmet alanlarında ise, engellilerin şehir içi genel ulaşımdan faydalanmalarına yönelik çalışmalardan çok sosyal organizasyonlar, danışma hizmetleri, toplumsal farkındalık yaratma çalışmalarına ağırlık verilmektedir. Örneğin İstanbul Büyükşehir Belediyesi, toplu taşıtları kullanamayacak durumdaki engellilere özel araçlarla ücretsiz erişim hizmeti vermektedir.⁴⁸ Engellilerin bu tür hizmetlere de ihtiyaçları olmakla birlikte, temel amaç engellilerin ulaşım sorununun bireysel düzeyde değil, toplumsal yaşamın her alanında toplum içinde ve toplumla birlikte varolabilecekleri şekilde genel hizmetlerden faydalanmalarını sağlayacak tedbirlerle sağlanması ve bunun sosyal hizmetin değil, hakkın konusu olarak değerlendirilmesidir. Bu anlamda olumlu bir gelişme yaşanmış, 2002 yılında belediyelere, birliklerine müessese ve işletmelerine toplu taşıma hizmetlerinde engellilere indirim yapabilmeye yetkisi verilmiştir.⁴⁹ Değişiklik Kanunu'yla yapılan düzenleme ile engelli vatandaşlara belediyeler tarafından işletilen toplu taşıtlardan indirimli veya ücretsiz yararlanabilme olanağı tanınmıştır. Fakat, bu hizmetten de ancak toplu taşıtlara erişebilir durumdaki engelliler yararlanabilmekte, sandalye, koltuk değneği ve benzeri yardımcı araç kullanan fiziksel engelliler duraklara bile ulaşamadıklarından ya da ulaşabilseler de taşıtlar uygun olmadığı için ekonomik erişebilirliğe hizmet eden sistemin getirisi yine sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle, engellilerin de herkes gibi ve herkesle birlikte, yaşamın tüm alanlarındaki hak ve hizmetlere ulaşabilmesi ve bunlardan yararlanabilmesi için toplu taşıma araçları ile doğal ve yapılı fiziksel çevrenin engellilerin kullanımına uygun duruma getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Ancak, Özürlüler Kanunu'nun geçici maddelerinin uygulanmasına ilişkin orta vadeli eylem planlarına ilişkin süre (2008-2010) bitmesine, uzun vadeli eylem planının (2011-2012) hayata geçirilmesi için aylarla sınırlı bir süre kalmasına rağmen, merkezi ve yerel yönetimler engellilerin fiziksel

23.07.2004/25531, Ek Madde 1- (Ek:1/7/2005-5378/40 md.)

⁴⁷ Bu belediyeler, Adana, Antalya, Diyarbakır, Ankara, İzmir, İstanbul ve Kayseri'dir. <http://www.ozida.gov.tr/?menu=hizmetverenler&sayfa=belediyeler> (08.06.2011)

⁴⁸ <http://www.ibb.gov.tr/TR-TR/BILGIHIZMETLERI/YAYINLAR/FAALİYET RAPORLARI/Pages/2010FaaliyetRaporu.aspx> (08.06.2011)

⁴⁹ Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Ürettikleri Mal ve Hizmet Tarifeleri İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No: 4736, Kabul tarihi: 8.01.2002, Resmi Gazete: Tarih:19.01.2002 Sayı: 24645, m.1/2

erişimlerini sağlamaya yönelik hizmet üretiminde anlamlı bir aşama kaydedememişlerdir.⁵⁰ Özürlüler Kanunu'yla alınan yasal önlemlerin sadece bir kısmının gerçekleştirildiğini, yapılan iyileştirme ve düzenlemelerin ise bir çoğunun mevzuatta belirtilen standartlara uygun olmadığını 4 yıl önce Başbakan da itiraf etmiş, politik iradenin başarısızlığını kabul etmiştir.⁵¹ Merkezi ve yerel yönetimlerin engellilerin fiziksel erişimleri konusunda bütünsel ve koordineli çalışmalar yürütemediği, sorunların hala ciddi boyutunu koruduğu 2010 yılında yapılan “Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması” ile de ortaya çıkmıştır. Araştırmanın ilk sonuçlarına göre, özürlülerin %66.9'u kaldırımlar, yaya yolları ve yaya geçitlerinin, %66.3'ü oturdukları binanın, %59.5'i dükkan, market, mağaza ve lokantaların, %58.4'ü kamu binalarının, %55.4'ü postane ve banka benzeri yerlerin özürlü bireyin kullanımına uygun olmadığını belirtmiştir.⁵² Genel olarak özürlülerin %68'inin yaşadığı çevrede bina, cadde, sokak ve yollarda özrüne uygun herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.⁵³ Buldukları çevrede uygun toplu taşıma hizmeti bulunduğunu söyleyen özürlülerin oranı %4'tür. Sağlık, eğitim, istihdam vb. alanlar için de benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'nda da, örneklem grubunun %70.1'i kamuya yönelik hizmetlerin sunulduğu binalarda özürlülere yönelik

⁵⁰ İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin engellilerin erişimine ilişkin yasal ve uygulamaya dönük çalışmaları için bkz. www.ibb.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Birimler/Imar (12.11.2008)

⁵¹ 2006/18 sayılı Genelgenin ilgi tutulduğu Ulaşılabilirlik konulu 12 Ağustos 2008 tarihli Başbakanlık Talimatı, Konu:Özürlüler İçin Gerekli Düzenlemelerin Gerçekleştirilmesi

⁵² Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010 (2011), **TÜİK Haber Bülteni**, Sayı:71, 7 Nisan <http://www.tuik.gov.tr/OncekiHBZip.do?komut=preArama> (13.06.2011). Ancak, kamu kurum ve kuruluşlarından beklentiler içinde “fiziksel çevre ve ulaşım imkanları konusunda düzenlemelerin yapılması” na yönelik beklenti %17.7 ile en düşük orandır. En yüksek beklenti, %85.7 ile sosyal yardım ve desteklerin artırılmasına, ikinci sırada ise %77 oranıyla sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine ilişkindir.⁵² Fiziksel çevre ve ulaşım alanında yüksek oranda sıkıntı yaşadıklarını bildirmelerine rağmen en düşük beklentinin bu alana ilişkin olması çelişkili bir sonuçtur. Araştırmanın sonuç ve değerlendirme raporları henüz açıklanmamıştır. Fakat, kaba bir değerlendirmeye, engellilerin ve ailelerinin fiziksel çevre ve ulaşımı kullanacak kadar gelire sahip olmadığı ve bu nedenle sosyal yardım ve desteklerin artırılmasını bu düzeyde yüksek oranda istediği söylenebilir. Ancak, sağlık hizmetlerinin ve bakım hizmetlerinin iyileştirilmesi, iş bulma ve eğitim olanaklarının artırılması yönündeki beklentilerin gerçekleştirilmesinin aslında yapıları fiziksel çevre ve ulaşım sistemlerindeki engellerin kaldırılmasıyla yakın bağlantısı hesaba katılmamış görünmektedir.

⁵³ *Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011)*; T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, II. Bölüm: Stratejik Öncelikler, Öncelik B.2., s.17, 12/11/2010 tarihli ve 27757 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

gerekli düzenlemelerin olmaması nedeniyle ulaşım zorlukları yaşamış olduğunu, %44'ü ise, çoğu zaman ya da her zaman bu zorlukları yaşadığını belirtmiştir. Yollar, kaldırımlar ve parklar gibi kamuya açık yerlere ulaşılabilirlik söz konusu olduğunda oranlar daha da yükselmektedir. Örneklem grubunun %77.3'ü bu alanlarda özürllülere yönelik gerekli düzenlemelerin yokluğu nedeniyle ulaşım zorlukları yaşadıklarını ifade etmiştir.⁵⁴

Ulaşılabilirliğin sağlanması açısından önemli bir diğer konu, şehir içi ve şehirlerarası ulaşım araçlarının kullanımına ilişkin araçların içinde, duraklarda ve uygun diğer yerlerde verilen bilgilendirme hizmetleriyle çevre düzenlemelerinin de engelsiz hale getirilmesidir. Ancak toplu taşıma konusunda Özürlüler Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 07.07.2005 tarihinden itibaren yerel yönetimler tarafından bütüncül ve sistematik çalışmalara başlanmamış, mevcut toplu taşıma araçlarında özürllülerin kullanımına uygun tadilatlar gidilmemiş, yeni alınan araçların ise özürllülerin kullanımına uygunluğu hususu göz ardı edilmiştir. Bu nedenlerle 5378 sayılı Kanunun toplu taşımacılık hizmetlerinin ele alındığı geçici 3 üncü maddesinin uygulanmasıyla ilgili hususlara açıklık getirilmesini sağlamak amacıyla İçişleri Bakanlığı 24.04.2011 tarihinde Toplu Taşıma Hizmetleri Genelgesi'ni yayınlamıştır. Genelge'de 2009 tarihinden sonra alınan şehiriçi toplu taşıma araçlarının hareket özürllülerin kullanımına uygun hale getirilmesini sağlayacak teknik uyarlamalar açıklanmış, 2009 tarihinden önce imal edilmiş araçların 2012'ye kadar özürllüler için erişilebilir hale getirilmesi, şehiriçi otobüs durak yerlerinin ulaşılabilir güzergahta seçilmesi, otobüse biniş ve inişler için gerekli fiziksel koşulların sağlanması, toplu taşımaya ait bilgilendirme için gerekli sesli ve görsel donanımların eklenmesi talimatları yer almıştır. Genelge'nin en çarpıcı yanı, özürllüler için ayrı otobüs, ayrı güzergah gibi ayrımcılığa yol açan uygulamalardan kaçınılması uyarısıdır.⁵⁵

Yerel yönetimlerin erişebilirliği sağlayıcı hizmetleri gereği gibi verebilmesi, kaynaklar açısından merkeze bağımlı klasik yerel yönetim

⁵⁴ *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*. (2010): OZİDA, s.123 http://www.ozida.gov.tr/ayrimciliklamucadele/rapor_tum.pdf (10.06.2011)

⁵⁵ İçişleri Bakanlığı Toplu Taşıma Hizmetleri Genelgesi, 24.04.2011, Sayı:B.05.0.MAH.0.07.01.00/11701,Konu:TopluTaşımaHizmetleri, <http://www.ozida.gov.tr/?menu=mevzuat&sayfa=toplutasimaaraclari> (27.06.2011)

yapısı içinde mümkün görünmemektedir. Merkezi yönetimin etkili ve kararlı politikalarla uygun nitelik ve miktarda finansal ve insan kaynaklarını tahsis etmesi, iyileştirici politikalarla kurumsal ve altyapıya destek vermesi, yerel yönetimlerin bu yöndeki hizmet kapasitesini genişletecek diğer önlemlerle beraber etkili denetim sistemi kurması gerekmektedir. “Yerel Yönetimler ve Özürlüler” temasının işlendiği II. Özürlüler Şurası’nın önerisi, yerel yönetimlere şartlı ayrı bir kaynak yaratılmasıdır. Öneriye göre, tahsis edilen kaynak, fiziksel çevrenin engellilere uygun hale getirilmesi için kullanılmalı ve uygulamalar merkezi yönetim tarafından denetlenmelidir.⁵⁶ Ancak, aradan 6 yıl geçmesine rağmen Özürlüler Şurası kararları ve yasal düzenlemeler dikkate alınmamıştır. Bu sorunun çözümünde kaynak transferi tedbirine ek olarak, yasal düzenlemelerin gereğini yerine getirmeyen belediye organlarının hukuki ve cezai sorumluluğuna gidilmesi, izleme ve denetimin etkili biçimde yapılması, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin getirdiği yükümlülükler çerçevesinde verilen ülke raporlarına karşı denetim organlarınca yapılan değerlendirmeler gözönüne alınarak ‘aşamalı gerçekleştirme’ olanağının devletlere yıllarca tedbir almaktan kaçınma imkanı sunmadığının anlaşılması gerekmektedir. Diğer yandan, farklı engel türlerine sahip kişilerin yapıları çevrede hareket imkanını arttıracak şekilde evrensel kabul görmüş teknik ölçü ve ölçütlerin mevcut mevzuat kapsamında yeterince yer almadığı göz önüne bulundurulurken mevzuat hükümleriyle Türk Standartları Enstitüsü tarafından geliştirilen standartların günümüz gereksinimlerine yanıt verip vermediği konusunun da acilen değerlendirilmesi gerekmektedir.⁵⁷

2. Ayrımcılık Yasağına Aykırılık-Erişebilirlik İlişkisi

Ayrımcılık, belli temellere ve nedenlere dayalı olarak fark gözetme (*distinction*), dışlama (*exclusion*), kısıtlama (*restriction*), yeğleme (*preference*) gibi eylemlerle gerçekleştirilir. Bu tür eylemler, toplum yaşamının siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel ve benzeri alanlarında insan hakları ve temel özgürlüklerin eşitlik temelinde tanınmasını, bunlardan

⁵⁶ “Yerel Yönetimler ve Özürlüler” II. Özürlüler Şurası- Şura Kararları (26-28 Eylül 2005) Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, s.4, parag. 7; Ayrıca bkz. Yerel Yönetimler İçin Özürlülere Yönelik Fiziki ve Mimari Düzenleme Kılavuzu, www.ozida.gov.tr (22.12.2008)

⁵⁷ Bu yönde erişebilirliğin standartlarına ilişkin bilgi ve belgeler için bkz. <http://www.un.org/esa/socdev/enable/comp402.htm#2.8> (28.06.2011)

yararlanılmasını veya kullanılmasını ortadan kaldıran, yoksun kılan, zarara veya tehlikeye uğratan sonuçlara yol açar. Başka bir anlatımla, toplum içinde bazı insanların veya grupların dışlanması, bunlara farklı davranılması, haklarının salt bu nedenle daraltılması veya salt bu nedenle başkalarının bunlar yerine tercih edilmesi ayrımcılık sayılır ve genellikle “eşitliğe aykırı durumlar/sonuçlar” biçiminde tanımlanır. Ancak, her eşitliğe aykırı durum ayrımcılık teşkil etmez.⁵⁸ Kuralların uygulanmasında farklı durumlar yaratılması/ kurulması zorunlu olmakla birlikte, farklı durum doğru kurulamamışsa, o durum içinde olmaması gereken orada yer almış ya da bir kimse veya şey, içinde olması gereken duruma alınmamışsa, eşitliğe aykırılık vardır; bu bağlamda eşitlik ile ayrımcılık eş anlamlıdır.⁵⁹

Bu nedenlerle ayrımcılık, uluslararası insan hakları sözleşmelerinin neredeyse tamamında yasaklanan, uluslararası hukukta ‘jus cogens’⁶⁰ niteliğinde kabul edilen bir ilkedir.⁶¹ Uluslararası insan hakları sözleşmelerindeki ayrımcılık yasağına dair güvenceler, hem fiili (de facto) hem de hukuki (de jure) eşitliği içermektedir. Uluslararası insan hakları düzenlemelerinin ortak kanısı, toplumsal yaşamda dışlanmış kişi ve grupların insan haklarından diğerleriyle eşit biçimde yararlanabilmesi için ayrımcılığın yasaklanmasının yeterli olmadığı yönündedir. Ayrımcılık yasağına ilaveten, engellilerin haklarını kullanabilecek fırsatlara erişimlerinin sağlanması ve toplumun diğer üyeleriyle bu bakımdan eşitlenmesi gerekmektedir. İnsan hakları bağlamında “fırsat eşitliği”,

⁵⁸ Eşitlik ilkesi ile ayrımcılık yasağı arasındaki fark için bkz. **Ağırbaşı, Şennur.** (2009), *Sınırlı Ayrımcılık Yasağından Genel Eşitlik İlkesine*, Ankara: Seçkin Yayınları

⁵⁹ **Çağlar, Selda** (2011), Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu, *TBB Dergisi*, S. 96, s.162-163

⁶⁰ Jus cogens, Latince üstün hukuk anlamına gelen ve uluslararası hukukun temelini oluşturan kuralların toplandığı bir kategoriyi ifade eden kavramdır. Bu kurallar bir kişi ya da kurum tarafından empoze edilmemiş, aksine tüm halklar tarafından kabul edilmiş ve benimsenmiş kurallardır. Örneğin, soykırım yasağı gibi. Uluslar arası andlaşmaların ele alındığı Viyana Konvansiyonu, jus cogens’i hiyerarşik olarak uluslar arası hukukun en üst seviyesine yerleştirmiştir. Öyle ki, imzalandığı anda var olan bir jus cogens ile ters düşen bir anlaşma geçersiz sayılacaktır. (m.53) Aynı şekilde, eğer yenibir jus cogens ortaya çıkarsa (jus cogens superveniens) buna aykırı ve o tarihten önce imzalanmış tüm anlaşmalar da yok sayılmalıdır. (m.64), www.sozluk.sourtimes.org (14.02.2008)

⁶¹ Ayrımcılık yasağı ile ilgili Sözleşme ve bilgiler için bkz. **Çağlar, Selda** (2009), *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*, 1. Basım, İstanbul: Beta, s.36-42; **Kalabalık, Halil.** (2009), *İnsan Hakları Hukuku*, İkinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, s. 159-161

özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili olarak ayrımcılık yasağı ile beraber kullanılan bir kavramdır. Çünkü, bu gruptaki hakların gerçekleştirilmesi, devletlerin finansal kaynakları ile insan kaynaklarını dengeli dağıtmasına bağlıdır. Çocuk Hakları Komitesi(ÇHK)'nin 2003 yılındaki “Çocuk Hakları Sözleşmesi Genel Uygulama Önlemleri” konulu 5 No’lu Genel Yorumunda açıkladığı gibi, haklara erişimde eşitliğin sağlanması, genellikle ayrımcılığa uğrama riski yüksek gruplar için ayrımcılığa yol açan koşulların azaltılması ya da ortadan kaldırılmasına yönelik özel önlemlerin alınmasına bağlıdır.⁶² İnsan Hakları Komitesi'nin 1989 tarihli 18 No’lu Genel Yorumunda da benzer ifadeler vardır.⁶³ İnsan Hakları Komitesi Genel Yorum’unda bağlantıyı şöyle açıklamıştır: *“Komite, aynı zamanda eşitlik ilkesinin bazen taraf devletlerin Sözleşme ile yasaklanan ayrımcılık eylemlerine neden olan veya bu eylemlerin gerçekleşmesine yardımcı olan koşulların ortadan kaldırılması için, olumlu ayrımcılık içeren tedbirler almalarını gerektirdiğini de belirtmek istemektedir. Örneğin, bir devletteki genel koşullar ülke nüfusunun bir kısmının insan haklarından yararlanmasını engelliyor veya zarar veriyorsa, söz konusu devlet bu şartları düzelterek olumlu ayrımcılık içeren tedbirler almalıdır. Belirtilen tedbirlerden biri, toplumun söz konusu bölümüne belirli bir süre için bazı konularda diğerlerine oranla ‘daha öncelikli’ bir muamelede bulunulmasıdır. Ancak, mevcut ayrımcılığın önlenmesi için böyle bir muamelenin gerçekten de gerekli olması halinde bu şekilde bir olumlu ayrımcılık ‘meşru’ kabul edilecektir... Komite, her farklı muamelenin bir ayrımcılık halini oluşturmadığını belirtmek istemektedir. Farklı muamelenin dayandığı kriterler makul, objektif olduğu ve ulaşılmak istenen sonuç Sözleşme çerçevesinde meşru olduğu sürece, her farklı muamele bir ayrımcılık hali teşkil etmeyecektir.”*⁶⁴ Komite’ye göre, devletler herkesin

⁶² General Comment No.5: General Measures of Implementation of the Convention on the Rights of the Child CRC/GC/2003/5, November 2003, s. 33

⁶³ İnsan Hakları Komitesi 18 No’lu Genel Yorum, 1989, HRI/GEN/1/Rev.6, s.147 ve devamı

⁶⁴ **Uyar, Leyla Uyar (Derleyen)** (2006), *Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi*, 1981-2006, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.43-44; General Comment No.18: Non-Discrimination: 10/11/89, CCPR General Comment No.18, parag.10 and 13.; Çocuk Hakları Komitesi'nin “Çocuk Hakları Sözleşmesi Genel Uygulama Önlemleri(madde 4,42 ve 44) ile ilgili 5 No’lu Genel Yorumu, 2003, General Comment No.5 General Measures of Implementation, CRC/GC/2003/5, s.33 in General Comments of the Committee on the Rights of the Child Including CD with Concluding Observations in Europe and Central

haklarını en yüksek seviyede kullanabilmeleri için eşit fırsat ve erişimi sağlamakla yükümlüdürler. Özellikle, toplumun haklarını kullanmak bakımından dezavantajlı birey ve grupların diğerleriyle bu açıdan eşitlenmesi, devletlerin önceliği olmalıdır.⁶⁵

Ayrımcılık yasağıyla engellilerin haklarını kullanabilecek fırsatlara erişim ve böylece hakların kullanımı bakımından toplumun diğer üyeleriyle eşitlenebilmeleri arasında yakın ilişki bulunmaktadır.⁶⁶ Engelli Hakları Sözleşmesi'nin, engelliliğe dayalı ayrımcılık, haklara erişebilirlik ile yakın ilişki içinde tanımlanmıştır. Sözleşme'ye göre ayrımcılık, "...siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alandaki tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin diğerleri ile eşit biçimde kullanılması veya bunlardan yararlanılması imkanını ortadan kaldıran veya bunu engelleyen her türlü ayırım, dışlamanın veya kısıtlamanın engelliliğe dayalı olarak yapılmasıdır." Aynı hükümle makul uyarılmanın (reasonable accommodation)⁶⁷ yapılmaması da ayrımcılık kabul edilmiştir (m.2). "Ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanması.." olarak tanımlanan 'evrensel tasarım', engelliliğe dayalı ayrımcılık tanımı içinde yer almamakla birlikte, 'ayrımcılık' ve 'makul uyarılma' tanımlarının altında yapılan düzenlemeyle ayrımcılık yasağının tamamlayıcı bir unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Engelliler bakımından fırsat eşitliği sözkonusu olduğunda, çeşitli kavramlara başvurulmaktadır. İnsan Hakları Komitesi'nin Genel Yorum'unda açıkladığı 'olumlu ayrımcılık', Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Hakkında Standart Kurallar'da ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 5 No'lu Genel Yorum⁶⁸ kullandığı 'özel önlemler', 'olumlu eylem' gibi kavramlar, fırsat eşitliğinin sağlanmasında araç olarak

Asia (2006), UNICEF Innocenti Research Centre

⁶⁵ Craven, Matthew C. R. (1995), *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights A Perspective on its Development*, Clarendon Press-Oxford, s.159-161

⁶⁶ Kaboğlu, Ö. İbrahim. (2002), *Özgürlükler Hukuku*, 6. Baskı, İstanbul: İmge Kitapevi.

⁶⁷ Makul uyumlaştırma (makul düzenleme) Sözleşme'nin 2. maddesinde "engellilerin tüm insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleriyle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere somut durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve uyarlamalar" olarak tanımlanmıştır.

⁶⁸ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 5, Persons with disabilities, Eleventh session, 1994

kullanılmaktadır. Olumlu eylem, engellilerin topluma eşit ve tam katılımını sağlamak için yapısal dezavantajlarının azaltılması, çevresel engellerin yok edilmesi, uygun seçim şanslarının yaratılması anlamına gelmektedir. Engellilerin diğerlerinden farklı özel ihtiyaçlarının giderilmesi için (kaldırımlara, binalara rampa yapılması gibi) alınan önlemler de, olumlu eylem deyimiyle ifade edilmektedir. Olumlu ayrımcılık ise, alınan özel önlemlerin gerçekleştirilmesinin engellilere ayrı haklar sunmadığını, diğerlerinin sahip olduğu hakları engelliler için kullanılabilir hale getirdiğini, bu anlamda ayrımcılık oluşturmayacağını anlatmak üzere kullanılan bir kavramdır.

Engellilerin Hakları Sözleşmesi ise, uluslararası sözleşmelerde engellilerin fırsatlarını eşitlemeye yönelik olarak kullanılan kavramlardan ayrılarak⁶⁹ ‘evrensel tasarım’ ve ‘makul uyarlama’ kavramlarını normatif hukuk düzenine kazandırmış, fakat yerleşik ifade olan ‘özel tedbirler’⁷⁰ deyiminden de vazgeçmemiştir. Evrensel tasarım, herkesin kullanımına uygun mekanlar yaratma, makul uyarlama ise evrensel tasarımın yapılmadığı durumlarda engellilerin topluma ve yaşamın her alanına aktif olarak katılımını sağlayacak yükümlülükleri ifade etmektedir. Sözleşme uyarınca Taraf devletler, eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul uyarlamaların yapılması için gerekli tüm adımları atmamakla yükümlüdür. (m.5/3) Ayrıca, engellilerin fiili eşitliğini hızlandırmak veya sağlamak için gerekli özel tedbirlerin, Sözleşme bakımından ayrımcılık sayılmayacağı ifade edilerek pozitif ayrımcılığa imkan tanınmıştır. (m.5/4) Sözleşme’nin Başlangıç bölümünde, engellilerin ağır sosyal dezavantajlarının ortadan kaldırılmasına ve onların medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ortamlara eşit fırsatlarla katılımının teşvik edilmesine katkı sağlama hedefi açıklanmıştır. (paragraf x) Bu anlamda Sözleşme, erişebilirlik ile engelliliğin sosyal modelinde ifade edilen engellerin kaldırılması arasında paralellik kurmuş, evrensel tasarım, makul uyarlamalar ve alınacak diğer özel önlemler ile engellilerin hak ve özgürlüklerini diğerleriyle eşit kullanabilme olanağına kavuşturulmalarını öngörmüştür.

⁶⁹ Ad Hoc Committee, Report of the third session, A/AC/265/2004/5, 9 June 2004, s.62

⁷⁰ ‘Tedbirler’ kelimesinin önüne ‘özel’ ile ‘pozitif’ deyimlerinden hangisinin konacağına yönelik tartışmalar için bkz. Ad Hoc Committee, A/AC/265/2005/2, 23 February 2005

Türkiye’de ise ayrımcılığı bu kapsamda ele alan yasal düzenleme bulunmamaktadır. Türk Ceza Kanunu’nun⁷¹ 122. maddesinde ayrımcılık suç olarak kabul edilmiştir. Buna göre, *Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak;*

a) Bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya bir hizmetin icrasını veya hizmetten yararlanılmasını engelleyen veya kişinin işe alınmasını veya alınmamasını yukarıda sayılan hâllerden birine bağlayan,

b) Besin maddelerini vermeyen veya kamuya arz edilmiş bir hizmeti yapmayı reddeden,

c) Kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleyen,

Kimse hakkında altı aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezası verilir. Maddenin mal ve hizmetlere erişebilmekle ilgili korumasından engellilerin de yararlanacağı açıktır. Bununla birlikte, madde engellilerin hak ve özgürlüklerine erişebilmelerini kolaylaştırma ya da fiilen eşitlenmelerini sağlama amacına hizmet eden bir düzenleme olmadığı için koruyuculuğu dar bir alanla sınırlıdır. Ayrımcılığı önlemede negatif dilin, diğer deyişle yasaklamanın tek başına etkili olamayacağı, “makul düzenlemeler”in yapılmamasını ayrımcılık olarak değerlendirmeyen ve yasaklamayan her yasal düzenlemenin ayrımcılığı önlemede istenen başarıyı sağlayamayacağı düşünülmektedir.

Ayrımcılığı en geniş anlamıyla düzenlemesi beklenen Özürlüler Kanunu da bu fırsatı kullanmamış, ayrımcılık yasağını Genel Esas’lardan biri olarak tek bir cümleyle ifade etmeyi tercih etmiştir (m.4). Tanımı yapılmadan soyut bir yasak olarak ayrımcılık, standartları, kapsam ve içeriği belirsiz, her somut durum için değerlendirme yapan kurum ve kişilere göre farklılaşabilen bir kavram olmaktan öteye geçememektedir. Bu nedenle, 1982 Anayasası’nın ‘kanun önünde eşitlik’ ilkesini düzenleyen 10/3 hükmüne Eylül 2010’da eklenen “Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz” ibaresinin engellileri diğer kişilerle eşitlemeye yönelik tedbirlere nasıl katkı sağlayacağı konusu da şüphelidir.

⁷¹ Türk Ceza Kanunu, Kanun No.5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004

2010 Anayasa değişikliğiyle eklenen hüküm, aslında kanun önünde eşitliği aşan, haklar ve özgürlükler açısından dezavantajlı grupları toplumun diğer üyeleriyle eşitlemeye çalışan ve bu anlamda fiili eşitliği hedefleyen bir anlatıma sahiptir. Anayasa'nın 10/3 maddesinin gerekçesinden, dolaylı bir anlatımla da olsa, yapılan değişikliğin fiili eşitliği hedeflediği anlaşılmaktadır.⁷² Engelli Hakları Sözleşmesi'nin fiili eşitliği sağlamak üzere alınacak tedbirlerin ayrımcılık teşkil etmeyeceği, aksine, bu yönde eşitliği sağlama çabasının engelliler aleyhine geliştirilen ayrımcılığın tasfiye edilmesine hizmet edebileceği anlamına gelen hükmünden hareket edildiğinde, sözkonusu Anayasa hükmünün engellilere etkin bir koruma sağlaması mümkündür. Ancak, Anayasa'nın 10/3 hükmü, aynı maddenin bir üst paragrafında yer alan “kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ve devletin bu eşitliği yaşama geçirmekle yükümlü tutulduğu”nu (An. m.10/2) belirterek fiili (gerçek/maddi) eşitliğin sağlanmasını daha güvenceli bir yolla ifade eden ibare kadar güçlü değildir. Anayasa Değişikliği Kanun Tasarısı'nın genel gerekçesinde de kadın-erkek eşitliğinin sağlanması hedefine yer verilirken, engellilerin de içinde bulunduğu grup için “toplumun bazı kesimlerinin, sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak daha iyi korunması ve gözetilmesi” nin amaçlandığı belirtilmiştir. Devlete yükümlülük getirmeyen, sayılan grupların haklarına vurgu yapmayan bir hükmün, pratikte nasıl bir değer ifade edeceği tartışılabilir. Diğer yandan, bu ekleme olmasaydı da, Türkiye zaten Engelli Hakları Sözleşmesi ile Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen insan hakları sözleşmelerinin gereği olarak dezavantajlı kişilerin diğerleriyle şeklen olduğu kadar fiilen de eşitliğini sağlamak, gerekli olumlu eylem ve önlemleri almakla yükümlü olacaktı. 2004 yılında Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasına eklenen “temel hak ve özgürlüklere ilişkin insan hakları sözleşmeleriyle yasalar çatıştığında sözleşme hükümlerinin esas alınacağı”nı belirten hüküm bu durumu iç hukuk bakımından da netleştirmiştir. Ancak yine de 10/3 hükmünün yasama organını genel anlamda tüm dezavantajlı kesimleri kapsamına alacak tür ve tanımlarla geniş kapsamlı bir ayrımcılık

⁷² Madde Gerekçesi- Madde 1.“...Tüm toplum kesimleri arasında bir yandan eşitliği sağlamaya, diğer yandan da korunması gerekenleri korumaya yönelik özel tedbirler alabilmesinin önü açılmakta ve bu amaçla yapılan düzenlemelerin eşitlik ilkesine aykırı kabul edilemeyeceği anayasal güvenceye kavuşturulmaktadır.” <http://www.hukukihaber.net/gundem/anayasa-degisiklik-paketi-tam-metni-ve-madde-gerekceleri.htm>, (11.07.2011)

yasağı/eşitlik yasası yapmaya veya sadece engellilere özgü bir ayrımcılık ve eşitlik yasasıyla soyut anayasal hükmü fiili eşitliği sağlayacak yönde somutlaştırmaya teşvik etmesi bakımından bir anlam ve değer ifade ettiği söylenmelidir.⁷³

Yasama organının birinci seçeneği hayata geçirmesi için bu yönde bir fırsat halihazırda mevcuttur. 2009 yılı sonlarında hükümet, "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kanun Tasarısı Taslağı" adıyla hazırlanan metni TBMM'ne göndermiştir. Taslak yasalaşırsa, engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadelede etkili bir araç olacaktır. Çünkü, Taslak'ta, 'eşit muamele görme ve ayrımcılığa tabi tutulmama' hak olarak düzenlenmiştir. Makul düzenlemeleri de içerecek şekilde ayrımcılık her yönüyle tanımlanmış, çok sayıda hizmet alanı bakımından da yasaklanmıştır. Yasağın devletin organ ve kurumları ile tüm gerçek ve tüzel kişileri bağladığı, bu hizmetlerin her aşamasında sorumlu kişi ve kurumların farklı özür gruplarını hesaba katarak makul düzenleme önlemlerini almakla yükümlü olduğu, yasağa uymayanların TCK'nın 257. maddesi kapsamında cezalandırılacağı yönündeki hükümleri ve öngördüğü denetim mekanizmasıyla Engelli Hakları Sözleşmesi'ne uyum yeteneği yüksek bir taslaktır. Bunun yanı sıra, şikayet üzerine ya da res'en harekete geçebilen, taraflara uzlaşma önerebilen, para cezası verebilen, yargı kararlarının uygulanmasını takip edebilen, yargıya açılan davalarda raporları dikkate alınan, kamu tüzel kişiliğine, idari ve mali özerkliğe sahip bağımsız bir kurul öngörmüştür. Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurulu adı verilen kurum, görev ve yetkileri itibarıyla Birleşmiş Milletler Paris Prensipleri'nde öngörülen bağımsız ulusal insan hakları kurumu niteliğindedir.⁷⁴

Taslak, halihazırda Başbakanlık'ta bulunmaktadır. TBMM, Taslakla ilgili olarak sivil toplum örgütleriyle ve ilgili milletvekilleriyle çalıştaylar düzenlemekte, bakanlıklardan ve çeşitli kuruluşlardan görüş almaya devam etmektedir. Söz konusu metnin daha fazla uzatılmadan yasalaşmasında TBMM gereken kararlı iradeyi göstermelidir. Bu nitelikte bir yasa, engellileri iç hukukta ayrımcılıktan ve haklarına erişememekten, Türkiye'yi

⁷³ Çağlar, Selda (2011), Engelli Hakları Sözleşmesi'nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye'nin Uyum Sorunu, *TBB Dergisi*, S. 96, s.158-159

⁷⁴ Taslak metni için bkz. http://www.icisleri.gov.tr/default.icisleri_2.aspx?id=5692 (13.06.2011)

de Engelli Hakları Sözleşmesi'ne uyum bağlamında yükümlülükten kurtaracaktır. Nitekim, Engelli Hakları Komitesi, taraf devletlerin rapor yükümlülüğünü düzenleyen Sözleşme'nin 35. maddesiyle ilgili rehber açıklamalarında, devletlerin başlangıç raporlarında engellilere yönelik kapsamlı ayrımcılık yasağı mevzuatına sahip olup olmadıklarını bildirmelerini istemektedir. Sözleşme'nin genel hükümlerine ilişkin olarak da iç hukuk düzenlerinde yasalarda, idari düzenlemelerde, toplumsal gelenek ve uygulamalarda engellilik zemininde ayrımcılığın tanımlanmasında hangi yöntem ve araçların kullanıldığını, 'makul uyarlama' (reasonable accommodation) ile 'orantısız ve aşırı yük' (disproportionate and undue burden) kavramlarını anlamlandırma ve tanımlamaların hangi yol ve yöntemler kullanılarak yapıldığının örneklerle açıklanmasını istemektedir.⁷⁵ Tunus'un raporuna ilişkin nihai gözlemlerinde Komite, 'makul uyarlama' kavramı üzerinde özellikle durmuş ve Tunus'un 2005 yılında yürürlüğe koyduğu Engellilerin Korunması ve Geliştirilmesi Hakkında Kanun'da 'makul uyarlama' tanımına yer verilmesini, makul uyarlamanın reddinin engellilik temelinde ayrımcılık olarak kabul edildiğinin net biçimde ifade edilmesini tavsiye etmiştir. Komite'nin Tunus'a 'önemli ve acil' uyarısıyla verdiği diğer öneri, seçim, iş, eğitim, sağlık vb. alanlardaki tüm yasalarda engellilik temelinde ayrımcılığın yasaklanması, engellilere yönelik ayrımcılığın net olarak yasaklandığı genel bir ayrımcılık yasasının yürürlüğe konması yönündedir.⁷⁶

3. Bilgiye Erişebilirlik

Bilgi, eğitim, sağlık, çalışma, eğlenme, sosyo-kültürel ilişkiler kurma ve geliştirme, siyasete katılma gibi insanı insan yapan toplumsal yaşamın her alanına tam ve aktif katılımı sağlayan, bireysel ve toplumsal yaşama yön veren ve kolaylaştıran, kişisel gelişime imkan veren kaynaklar bütünüdür.⁷⁷ Bu anlamda bilgi, sadece yazılı ve görsel kaynakları değil, teknolojiyi de

⁷⁵ *Guidelines on treaty-specific document to be submitted by states parties under article 35, paragraph 1, of the Convention on the Rights of persons with Disabilities.* (2009), Committee on the Rights of persons with Disabilities, Second session, CRPD/C/2/3, 18 November 2009, , Geneva, , para.A.3.2.b and B

⁷⁶ *Consederation of reports submitted by States parties under article 35 of the Convention, Concluding observations of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities,*(29 April 2011), D.1.para.12 and 13; **Çağlar, Selda** (2011), Engelli Hakları Sözleşmesi'nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye'nin Uyum Sorunu, *TBB Dergisi*, S. 96, s.160-162

⁷⁷ Bkz. 2002 Türkiye Bilişim Şurası Sonuç Bildirgesi (2004), *Güncel Hukuk*, Sayı: 6, s.12

içeren bir düzlemde ele alınmalıdır. Modern teknolojinin bilginin edinilmesi, paylaşılması ve uygulanmasına verdiği katkılar düşünüldüğünde, elektronik ve teknolojik araç-gereçler, bilginin ve aynı zamanda iletişimin vazgeçilmez kaynakları olarak kabul edilmektedir. Ancak, bilgi ve iletişime⁷⁸ erişimi sağlayan kaynaklar, engelliler gözönüne alınmaksızın toplumun geneline göre düzenlenmiş olduğundan engellilerin kullanımına elverişli değildir. Oysa, bilgi ve iletişim kaynaklarının ‘herkese açık olması’nın ifade ettiği anlam, bu kaynaklara herkesin eşit erişim ve kullanma imkanına sahip olmasıdır. Engellilerin fiziksel çevre ve kamusal hizmetlerden yararlanabilmesi, hak ve özgürlüklerini kullanabilmesi için idari işlemlere ilişkin bilgileri edinmek⁷⁹, e-devlet uygulamalarından⁸⁰ ve verilen diğer elektronik veya standart hizmetlerden yararlanabilmek kadar kitle iletişim araçları aracılığıyla verilen kamusal her türlü bilgiye erişimleri de değerlidir. Avrupa Konseyi “Kapsamlı Yeni Teknolojiler Aracılığıyla Engelli Kişilerin Tam Vatandaşlığına Doğru” ilke kararında elektronik devlet uygulamalarıyla ilgili olarak, devletin kamu ile ilişkilerinin tüm seviyelerinde yeni bilgi ve iletişim teknolojilerini artan bir şekilde kullanması ve bu tür uygulamaları tüm vatandaşlarının ihtiyaçlarını gözönünde bulundurarak değerlendirmesi gerektiğini söylemiştir. Kamuya bilgi sağlayan tüm sistemlerde engelli kişilerin de bilgiye erişebilmesi için “herkes için tasarım”(design for all) ilkesiyle hareket edilmesi, gerekli durumlarda alternatif formatların kullanılarak engellilerin oy kullanma, vergi ödeme gibi hak ve ödevlerini en pratik yöntemlerle yerine getirebilmelerinin sağlanması ve alternatif sistemlere erişimin güvence altına alınması gerektiğini belirten kararda, kamu web sitelerinin Web Erişebilirlik Girişimi (Web Accessibility

⁷⁸ Engelli Hakları Sözleşmesi’ne göre iletişim, erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojisi dahil dilleri, metin gösterimini, Braille alfabesi kullanarak ve dokunarak iletişimi, büyük harflerle baskıyı, yazılı, işitsel ve erişilebilir çoklu medyayı, sade dili, işitsel okumayı, beden dilini, diğer tür, biçim ve araçlarla gerçekleşen iletişimi içermektedir; *Dil*” sözlü dili, işaret dilini ve sözlü olmayan diğer dilleri kapsamaktadır. m.2

⁷⁹ Bilgi ve iletişim haklarının çeşitli öğeleri için bkz. **Akılhoğlu, Tekin** (2010), *İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi, s. 198-204

⁸⁰ E- Devlet, devletin bazı alanlardaki yönetimine ilişkin işlemlerin, kamusal kurumlar aracılığıyla verilen bazı hizmetlerin, istenen bilgi ve belgelerin internet ve bilişim teknolojileri aracılığıyla vatandaşa sunulması anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Akgül, Mustafa** (2004), Bilgi Toplumu Nedir? Ne Değildir?, *Güncel Hukuk*, Sayı: 6, s.15-17

Initiative) projesi ile belirlenen tasarım rehberinin uygulanarak mümkün olan en geniş kitle tarafından erişilebilir kılınması üzerinde durulmuştur.⁸¹

Engelli Hakları Sözleşmesi'nde de, bilgi ve iletişim birlikte ele alınmış, devletler engellilerin bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil bilgi ve iletişim olanaklarına erişimlerini sağlamaya yönelik uygun önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır. (m.9) Ayrıca, Taraf devletlerin elektronik hizmetler ve acil hizmetleri de içerecek şekilde bilgi ve iletişim araçları ile diğer hizmetlere erişimin önündeki engelleri saptama ve ortadan kaldırma yükümlüğü, kamu kurum ve kuruluşlarıyla sınırlı tutulmamıştır. Kamuya açık veya kamu hizmetine sunulan tesis ve hizmetler, engellilerin engel türleri gözönüne alınarak herkesin yararlanabileceği şekilde tasarlanmalı, bilgi ve iletişime erişim kolaylaştırılmadır. Bu amaçla, devlet veya özel girişime ait kamuya açık binalar ve diğer tesislerde Braille alfabesi ve anlaşılması kolay nitelik taşıyan işaretlemelerin bulunması, buralara erişimi kolaylaştırmak için rehberler, okuyucular ve profesyonel işaret dili tercümanları dahil çeşitli canlı yardım ve araçların yerleştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması zorunludur. Engellilerin bilgi ve iletişime erişimlerini kolaylaştırma ve sağlama yükümlülüğünün yanında devletlerin engellilerin bilgiye erişimini sağlamak için onlara uygun yollarla yardım ve destek sunulmasını, internet dahil yeni bilgi ve iletişim teknolojilerine ve sistemlerine erişimini; erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerinin tasarım, geliştirme ve dağıtım çalışmalarını ilk aşamadan başlayarak teşvik etme ve böylece bu teknoloji ve sistemlere engelliler tarafından asgari maliyetle erişilebilmesini sağlama yükümlülüğü de bulunmaktadır (m.2/f,g,h). Sözleşme'nin genel yükümlülük hükmünde de bu durum tekrarlanarak, devletler maliyeti karşılanabilir teknolojilere öncelik vererek bilgi ve iletişim teknolojileri gibi engellilere yönelik yeni teknolojilerin araştırılması, geliştirilmesi, temini ve kullanılabilirliğini sağlamak veya desteklemek, yeni teknolojiler dahil hareket kolaylaştırıcı araçlara, yardımcı teknolojilere ve bunların beraberindeki diğer yardımcı ve

⁸¹ Council of Europe Committee of Ministers, Resolution ResAP(2001)3, towards full citizenship of persons with disabilities through inclusive new technologies (Adopted by the Committee of Ministers on 24 October 2001 at the 770th meeting of the Ministers' Deputies), s.11-12

destekleyici hizmetler ile tesislere ilişkin erişim bilgilerini sağlamakla yükümlü tutulmuştur.

Bu kapsam ve içerikte bilgiye ve iletişime erişimin salt yasal önlemlerle sağlanamayacağı açıktır. Ancak, prensip olarak devlete ait olan bu tür yükümlülüklerin yasal düzenlemeler olmadan sosyal ya da ekonomik politikalarla gerçekleştirilmesi mümkün değildir. 2010 yılındaki Anayasa değişikliğinde Anayasa'nın dilekçe hakkını düzenleyen 74. maddesine yapılan eklemeye "bilgi edinme" bir hak olarak kabul edilmiştir. Kişilerin kendileriyle ya da kamuyla ilgili dilek ve şikayetlerini yetkili makamlara ve TBMM'ne dilekçeyle iletme olanağını kısaca "dilekçe hakkı" olarak adlandıran Anayasa'nın 74. maddesi'ne bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkıyla ilgili yapılan ekleme (m.74/4), hak arama özgürlüğünün yargı dışı yöntemlerinden birini ifade etmektedir. Bilgi edinme hakkının iç hukukta idari ve siyasal başvuru yollarından biri olan dilekçe hakkıyla bağlantılı olarak düzenlenmesi, bu hakkın kişisel ya da kamusal bilgileri edinmekle sınırlı bir kullanıma imkan verdiğini göstermektedir.⁸² 2010 Anayasa değişikliği öncesi yürürlüğe giren Bilgi Edinme Hakkı Kanunu da, bu kapsamda bilgiyi, kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faaliyetleriyle ilgili sahip oldukları kayıtlara ilişkin veriler olarak tanımlamıştır.⁸³ Engelli Hakları Sözleşmesi'nde ise bilgi, sadece kamu kurum ve kuruluşlarının işlem ve işleyişine değil, her türlü bilgiyi ve iletişim teknolojilerini kapsamaktadır. Bu anlamda bilgiye erişim, engellilerin e-devlet, e-sağlık, e-egitim gibi elektronik hizmetlerden yararlanabilmelerini, şehir içi ve şehir dışı ulaşımını yardımsız olarak sürdürebilmeleri için ulaşım ve yön bilgileri

⁸² Anayasa'nın 74. Maddesiyle ilgili genel bir değerlendirme için bkz. **Sezer, Abdullah** (2010), Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Dilekçe İle Başvuru Hakkı, *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları*, Editör:Selda Çağlar, 1. Baskı, İstanbul: Beta, s. 213-254; Ayrıca bu durum, Değişiklik Kanunu'nun madde gerekçesinden de anlaşılmaktadır. Madde 9. "Bireylerin, kamu kurum ve kuruluşları tarafından yürütülen iş ve işlemlerle ilgili olarak bilgi edinebilmesi, kamu yönetiminde şeffaflığın sağlanması bakımından büyük öneme sahiptir. Bilgi edinme hakkı, bu konuda çıkartılan özel bir Kanunla düzenlenmiş bulunmasına rağmen, Anayasada bu hakkı doğrudan düzenleyen açık bir hüküm yer almamaktadır. Günümüz toplumunda büyük önemi haiz olan bu hakkın garanti altına alınmasının ileri bir adım olacağı düşünüldüğünden, maddede yapılan değişiklikte bilgi edinme hakkı, Anayasada açıkça düzenlenmektedir.." <http://www.hukukihaber.net/gundem/anayasa-degisiklik-paketi-tam-metni-ve-madde-gereceleri.htm>, (11.07.2011)

⁸³ Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Kanun No. 4982, Kabul Tarihi : 9.10.2003, m.3

dahil, kamu hizmeti ya da kamuya açık hizmet veren her türlü tesis ve hizmetleri kullanabilmelerini sağlayacak bir sistem içindeki bilgi ve iletişime erişim olanaklarına sahip olmayı içermektedir. Sözleşme'ye taraf devletler, kişisel ve toplumsal yaşamın içinde yer alan ve günlük hayatı normal akışında sürdürmeye yarayan bilgilerin yanısıra, eğitimsel, kültürel, bilimsel vb. nitelikteki her türlü bilgi ve iletişim kaynak ve olanaklarının tasarımında engellileri de hesaba katarak, çevre ve hizmet düzenlemelerinin evrensel tasarım ilkelerine göre yapılmasına, gerekli durumlarda makul uyarlamalar yoluyla engellilerin bilgiye erişim ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik tedbirleri almakla yükümlüdür.

Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik⁸⁴, idarenin, başvuruların elektronik ortamda da yapılmasına, sürecin başvuru sahibince izlenebilmesine ve sonucun ilgisine elektronik ortamda iletilmesine yönelik tedbirleri alacağını ve hizmetin e-Devlet Kapısına entegrasyonunu sağlayacağını (m.4/2), kanunî sınırlamalar saklı kalmak kaydıyla, sunduğu hizmetlere ilişkin bilgileri ve mevzuatı, basılı ya da elektronik ortamda duyuracağını (m.5/1), sunduğu kamu hizmetlerinin özürsüzler tarafından kolayca erişilebilir olması için gerekli tedbirleri alacağını (m.7/1) düzenlemiş ve e-Devlet Kapısından sunulan elektronik bilgilendirme ve iletişim engellilerin kullanımına uygun hale getirilmiştir. E-Devlet Kapısı, toplumun tüm fertleri tarafından kolay kullanılabilir ve kullanıcının ihtiyaç duyabileceği ek ticari yazılımları mümkün olan en alt seviyede tutacak şekilde tasarlanmıştır. Tüm sayfalar ve interaktif içerik engelli kullanıcılar göz önüne alınarak oluşturulmuş, ekran okuyucuları ve fare kullanamayanlar için, tüm içerik sadece klavye ile kullanılabilir hale getirilmiş, sayfalar W3C ve Kamu İnternet Siteleri Standartları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.⁸⁵

Ancak, bilgilendirme ve iletişime yönelik bu tür bir altyapı ve sistemin tüm kamu kurum ve kuruluşlarını kapsayacak düzeye erişemediği, engellilerin tümünün yararlanmasını sağlayacak bir yapılanmanın yaygın olmadığı görülmektedir. Bakanlıkların ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının çoğunda elektronik ortamda verilen hizmet ya da bilgilendirme

⁸⁴ Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 31.07.2009, Resmi Gazete Sayısı: 27305

⁸⁵ <https://www.turkiye.gov.tr/bilgilendirme?konu=erisilebilirlik>, (7.07.2011)

olanakları zihinsel engeli bulunan ya da öğrenme güçlüğü çeken kullanıcılara uygun değildir. Web kullanım kılavuzu olmaksızın görme engellilerin; basit ve sade dil ve anlatımla tasarlanmamış, karmaşık yapıları web sitelerinden zihinsel engelli ve algılama, anlama güçlüğü çeken bireylerin yararlanması mümkün değildir. *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması* sonuçları, bilgiye erişimin de fiziksel erişim kadar sorunlu olduğunu ortaya koymuştur. Örneklem grubunun %65.2'si iletişim ve bilişim araçlarının ve hizmetlerinin erişilebilirliğine yönelik makul düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle zorluk yaşadığını belirtmiştir. %66.2'si kamusal bilgilendirmelerden özürlülere uygun bir şekilde yapılmadığı için haberdar olamadığını, %53.2'si kamu kurumlarına başvurduğunda özürüne uygun iletişim araçlarıyla ilgili düzenlemeler olmadığı için ihtiyaç duyduğu bilgiye erişemediğini, %54.4'ü kamu kurumlarının web sitelerinde özürlülere uygun iletişim biçimlerini içeren yönlendirmeler olmadığı için istediği bilgiye erişemediğini belirtmektedir.⁸⁶ %60 ve üzeri özürlülük derecesine sahip olanların ve sırasıyla işitme özürlülerin ve görme özürlülerin bilgiye erişimde daha fazla sorun yaşadıkları görülmektedir.⁸⁷

Bilgi ve hizmetlerin internet sayfası ve diğer alternatif kanallardan, kullanıcılar için tespit edilen arayüzlerin toplumun tüm fertleri tarafından kolay kullanılabilir ve kullanıcı tarafında gerekli olabilecek ek ticari yazılımları mümkün olan en alt seviyede tutacak şekilde sunumu hedeflenmelidir. Bilgiye ve hizmetlere yasal çerçevede hakkı olan herkesin erişebilmesi için kamu kurum ve kuruluşları sundukları hizmetlere erişimi sağlamak üzere dezavantajlı vatandaşların da ihtiyaçlarına uygun önlemleri almakla yükümlüdür. Bütün internet sitelerini %100 erişilebilir yapabilmek mümkün olmasa da tasarımcıların, her kullanıcının bilgiye en üst seviyede ve en rahat şekilde erişebilmesi için, engelli kullanıcılara da eşit haklar tanınması gerekmektedir. Ayrıca hizmetlerin sunumunda engelli ve dezavantajlı kişilerin kolay kullanımını mümkün kılacak özel önlemler de alınmalıdır. Web sitelerinde açık ve anlaşılır bir dilin kullanılması, etkili iletişimin desteklenmesi için son derece önemlidir. Zihinsel engelli ya da öğrenme güçlüğü çeken kullanıcıların yazılı bilgiye erişimde problem

⁸⁶ *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*, s.139

⁸⁷ *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*, s.158

yaşamalarını önleyecek şekilde açık ve anlaşılır bir dil kullanılarak tasarlanan web sayfalarından ana dili farklı olan kişilerin yanı sıra işaret dili kullanıcıları da yararlanabilecektir. Görme engellilerin elektronik ortamlarda verilen kamusal bilgilere erişebilmesi için de tüm bakanlıkların, kamu kurum ve kuruluşlarının web sayfalarının şekil ve içeriğini kullanıcıların anlayabileceği şekilde bağlam ve yönlendirme bilgisiyle birlikte vermeleri gerekmektedir. Hareket eden, yanıp sönen, aşağı ya da yukarı akan bilgi penceresi içeren veya otomatik olarak bilgileri güncelleyen sayfalarda kullanıcıya bunları duraklatan ya da tamamen durduran seçeneklerin sunulması da önemli bir önlemdir. Hızlı okuma zorluğu olan kişiler, kayan ya da hareket eden yazıları okumakta zorlanmaktadır. Bunun yanı sıra, görme engellilerin kullandığı ekran okuyucuları, hareketli yazıları okuyamamaktadır. Engellilerin kullanabileceği türden formların tasarlanması, görme engelliler için metin dışında kullanılan diğer nesnelere (resim, çizim, film, gibi) açıklamalarına yer verilmesi, yeni teknolojilerin desteklenmediği ya da kapatıldığı durumlarda bile sayfaların erişilebilirliğinden emin olunması gerekmektedir. Fare ya da dokunmatik araçları kullanamayan kişiler ile görme engeli bulunan ve ses ile veri girişi yapabilen kullanıcıların bu tür formlara kendi tercihleri doğrultusunda bir veri girişiyle erişebilmesine olanak tanınmalıdır.⁸⁸

Bu kapsamda bilgi edinme ve iletişimin Anayasa'nın kişi hak ve özgürlükleri bölümünde bir hak olarak kabul edilmesi veya bu konuya ilişkin bir yasa çıkarılması ya da en azından Özürlüler Kanunu'na hüküm eklenmesi seçenekleri üzerinde düşünülmelidir. Çünkü, Özürlüler Kanunu'nda da engellilerin bilgiye erişimlerini düzenleyen genel bir hüküm yoktur. Kanun'un eğitim öğretimi düzenleyen 15. maddesi, eğitimsel yönden bilgilendirme ve iletişime yer vermiş, işitme ve görme engellilerin iletişimi ile eğitim ve kültürel ihtiyaçlarına yönelik materyallerin üretilmesini temin edecek işlemlerin yapılması yükümlülüğünü bazı bakanlık ve kurumlara

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi ve öneriler için bkz. *Kamu Kurumları İnternet Siteleri Standartları ve Önerileri Rehberi, Sürüm 1.1* (2009), s.27-61, <http://www.kakis.gov.tr/files/rehberv5.pdf> (4.07.2011); *Web İçeriği Erişebilirlik Kılavuzu 2.0, W3C (2010)*, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, http://www.ozida.gov.tr/guncel/W3C_Web_Erisibilirlik_Kilavuzu_2-0.pdf (4.07.2011); Uluslararası standartlar için bkz. *United Nations Expert Group Meeting on Accessibility: Innovative and Cost-effective Approaches for Inclusive and Accessible Development(2010)*, Washington, DC: World Bank Headquarters, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=1516> (6.07.2011)

bırakmıştır. Bu çerçevede, Türk işaret dili sistemi oluşturulması ve uygulanmasına dönük çalışmaların yapılması, kabartma, sesli, elektronik kitap, alt yazılı film ve benzeri materyallerin üretilmesi gibi önlemlerle eğitimsel ve kültürel ihtiyaçların giderilmesi öngörülmüştür (m.15/son). Yine aynı maddede engelli öğrencilerin öğrenim hayatlarını kolaylaştıracak özel ders materyallerinden uygun eğitim ve araştırma ortamlarının sağlanmasına kadar bir dizi önlemden söz edilmiştir (15/2). Ancak, işaret dili sistemi dışında ileri sürülen önlemler, genel olarak bilgi ve iletişimi değil, eğitim hakkıyla bağlantılı olarak eğitim-öğretim yaşamı içinde engellilere sunulacak olanak ve hizmetlere ilişkindir. Kanun'un bu hükmüne dayanarak 1 yıl sonra çıkarılan Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması Ve Uygulanmasına Yönelik Usul Ve Esasların Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik⁸⁹'le işitme özrü, dil ve konuşma bozukluğu olan bireylerin iletişim ihtiyaçlarının desteklenmesi için işaret dilinin dil bilimi yönünden çözümlenmesi ve değerlendirmesinin yapılması, yazılı ve görsel eğitim araç ve gereçlerinin hazırlanması, Türk işaret dili sisteminin oluşturulması, işaret dili tercümanları ile öğreticilerinin yetiştirilmesi ve bu konuda farklı uygulamaları önleyecek usul ve esasların düzenlemesi amaçlanmıştır.(m.1) Yönetmelik uyarınca Milli Eğitim Bakanlığı, işitme özürlemlerle dil ve konuşma bozukluğu olan bireylerin eğitim ve iletişimlerinde kullanılmak üzere oluşturulan her türlü araç-gereç ve yayınların temin edilmesine, hazırlanmasına ve dağıtılmasına yönelik çalışmalar yapmak, zorunlu eğitim çağındaki işitme özürlemler çocukların işaret dili ile ilgili eğitim araç ve gereçlerini ve yayınlarını ücretsiz olarak temin etmekle, Türk Dil Kurumu da, Türk İşaret Dili dil bilgisi kitabı ve sözlüğünü hazırlamak ve yayımlamakla görevlendirilmiştir. (m.6/a,d,e) Türk Dil Kurumu tarafından üstelenilen Türk İşaret Dilini oluşturma, sözlüğünü ve dil bilgisini hazırlama çalışmaları devam etmekte, 2012 sonuna kadar çalışmaların yetiştirilmesi planlanmaktadır.⁹⁰ Aslında oldukça uzun bir geçmişe sahip Türk İşaret Dili üzerine, hazırlanma aşamasında olanların dışında, bilimsel ve eğitimsel yayın, sözlük, gramer ve dil bilgisi ile eğitim kitabı bulunmamaktadır. Bilinen tek kaynak, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1995 yılında yayınladığı görsel kılavuzdur. Türkiye'de de işitme engelliler için özel eğitim okulları

⁸⁹ Resmi Gazete: 14.04.2006/ 26139, Ek ve Değişiklikler: 1)18.01.2011/27819 R.G.

⁹⁰ Türk Dil Kurumu Faaliyet Raporu 2010, Strateji Geliştirme Şube Müdürlüğü, Nisan 2011, s.44-45 <http://tdk.org.tr/indir/faaliyet.pdf>, (11.07.2011).

bulunmakla birlikte, bu okullardaki eğitimde Türk İşaret Dili kullanılmamaktadır. Eğitim klasik sesli konuşma yöntemiyle verilmekte, duyan öğretmenlerin çoğunlukla yüksek sesle Türkçe konuşarak verilen eğitimde dudak okuma sistemiyle öğrenme yöntemi uygulanmaktadır. Sadece sözel dil ve yöntemlerin kullanılması, işitme engellilerin kavramsal ve iletişimsel gelişimleri için yeterli değildir. Türk İşaret Dili'ni okulda öğrenemeyen çocuklar, okuldaki diğer arkadaşlarından ve daha geç yaşlarda derneklerden standart olmayan yöntemlerle ve geç yaşlarda öğrenmektedirler.⁹¹ Bu nedenle, Türk İşaret Dil sisteminin, sözlük ve gramerinin en kısa sürede hazırlıklarının tamamlanması ve işitme engelliler okullarında eğitim dili olarak kullanılmaya başlanması, işitme engellilerin bilgiye erişimini kolaylaştıracak, iletişimini geliştirecek, aynı zamanda daha kaliteli eğitim almalarını sağlayacaktır.

B. İDARİ ÖNLEM VE UYGULAMALAR

II. Özürlüler Şurası'nın yapılmasından 6 yıl sonra merkezi kurumlardan Başbakanlık Özürlüler İdaresi, Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011)'ni yürürlüğe koymuştur. Ancak, engellilerin ulaşım ve erişimlerini sağlamaya yönelik Özürlüler Kanunu'nda yer alan tedbirlerin uygulanmasına yönelik eylem planı geliştirilmesinde çok geç kalınmıştır. Özürlüler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte başlanması gereken strateji belirleme ve eyleme dönük planlama çalışmalarının 5 yıl sonra, Kanun'un geçici maddeleriyle verilen sürenin dolmasına sadece 1 yıllık bir süre kaldığında yapılması, ne 'aşamalı gerçekleştirme' ne de 'kaynakların sınırlılığı'yla açıklanamaz. Ancak yine de, Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabulüyle birlikte sözkonusu gecikmeyi telafi etmek ve Özürlüler Kanunu'nu uygulamak adına yapılan Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011)'nin⁹² yürürlüğe girdiği tarihten bu yana ne düzeyde etkili olduğunu değerlendirmek gerekir.

Eylem Planında, engellilerin fiziksel ve sosyal çevre ile bilgi ve teknolojiye erişim sıkıntılarının ve beraberinde getirdiği sağlık, eğitim, çalışma, rehabilitasyon gibi alanlardaki hak ve hizmetlerden yararlanamamalarının nedenleri stratejik öncelikler olarak belirlenmiş ve 3 eksenli bir eylem planı geliştirilmiştir:

⁹¹ <http://turkisaret dili.ku.edu.tr/tr/default.aspx>, (11.07.2011)

⁹² Bundan sonra kısaca Eylem Planı diye anılacaktır.

- Mevzuat düzenlemeleri (standartlar dahil)
- Toplumsal bilinçlendirme
- Uygulama

Mevzuat düzenlemeleriyle ilgili olarak, “mevzuat ve düzenlemelerdeki aksaklık ve eksikliklerin saptanması”na öncelik verilmiş, farklı özür türlerine sahip kişilerin yapıları çevrede hareketliliklerinin sağlanması için gerekli teknik ölçü ve ölçütlerin mevcut mevzuat kapsamında yeterince yer alıp almadığının tespit edilmesi, mevzuat hükümleriyle Türk Standartları Enstitüsü tarafından geliştirilen standartların günümüz gereksinimlerine yanıt verip vermediğinin değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur.

Toplumsal bilinçlendirmeye ilişkin olarak Özürlüler İdaresi tarafından 2007 yılında “Engelsiz Türkiye”⁹³ ve “Örnek Engelsiz Kent” projelerine başlanmıştır. Türkiye çapında engellilik konusunda toplumun bilgilendirilmesi ve özürlülerin ulaşılabilirliğinin sağlanmasına yönelik konferans ve panellerle seçilmiş yerel birimlerde örnek uygulamalara bu süreçte de devam edilmiştir.⁹⁴ Eylem Planıyla birlikte bu çalışmalara ek olarak Özürlüler İdaresi, Toplumsal Bilinçlendirme ekseninin önceliklerinden biri olan “Teknik Elemanların Ulaşılabilirlik Konusunda Bilinçlendirilmesi ve Bilgilendirilmesi” başlığı altında “Ulaşılabilirlik” konulu broşürler hazırlamıştır. Broşürler, **Ulaşılabilir Türkiye** sloganı ile 3 farklı başlıkta (Planlama Ölçütleri, Açık Alanlar ve Binalar) oluşturulmuştur. Genel olarak, herkesin mekândan eşit ve bağımsız faydalanma hakkına sahip olduğuna ve ulaşılabilirliğin yaşamın tüm alanlarındaki hak ve hizmetlere ulaşabilmek ve bunlardan yararlanabilmek olduğuna dikkat çeken broşürler; özelde ilgili meslek gruplarına temel bilgiler sağlamak amacı ile hazırlanmıştır.⁹⁵ Erişebilirliği tüm yönleriyle Engelli Hakları Sözleşmesi’nin hüküm ve felsefesiyle uyumlu biçimde açıklayan broşürler, merkezi ve yerel yönetimlerle diğer kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan teknik personele ülke çapında bütünlüklü bir bakış açısı sunabilecek başarılı bir çalışmadır.

⁹³ Engelsiz Türkiye Projesi 2007 Ara Değerlendirme Raporu (2011), <http://www.ozida.gov.tr/?menu=guncel&sayfa=AraDeğerlendirmeRaporu> (09.06.2011)

⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. www.ozida.gov.tr (13.12.2008)

⁹⁵ Broşürler için bkz. http://www.ulasilabilirturkiye.gov.tr/index_dosyalar/Page522.htm (09.06.2011).

Uygulamaya ilişkin stratejik öncelikler arasında ilk sırada kamusal ve yerel yönetim kurum ve kuruluşlarının finansman ihtiyaçları ve bunların giderilmesine yönelik kaynakların tesbiti yer almaktadır. Ulaşılabilir uygulamaların sayısının artırılmasını sağlamak amacıyla kamu kurum ve kuruluşlarından 2011 yılı bütçesini hazırlarken bu işler için gerekli ödenek ihtiyacını göz önüne almaları istenmiştir. Ulaşılabilirliğe ilişkin uygulamaların sadece sayıca değil, teknik açıdan niteliklerinin de geliştirilmesi önceliği çerçevesinde ise, konut projelerinde ve kamu kurum ve kuruluşları tarafından hazırlanan ya da desteklenen planlama, projelendirme, ruhsatlandırma ve denetleme çalışmalarında ulaşılabilirlik ilkelerinin uygulanması için yöntem geliştirilmesi, ihtiyaç duyulan malzemelerin temin edilmesi planlanmıştır. Benzer şekilde, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda yer alan "özürlülerin ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının artırılmasına yönelik sosyal ve çevre şartları iyileştirilecektir" temel amacı, 2010 Yılı Programı'nda da aynı şekilde öncelikler arasında acil tedbirlerden sayılmıştır. 2010-2012 Dönemi Yatırım Programı Hazırlama Rehberi'nde de, "5378 Sayılı Özürlüler Kanunu'nun ilgili geçici maddeleri gereğince, yeni projelerin bu konudaki standartlara uyularak özürlülerin ulaşılabilirliğine uygun olması, mevcut projelerin de uygun hale dönüştürülmesi" esasına yer verilmiştir.⁹⁶

Eylem Planında yer alan stratejik öncelikler arasında en az değinilen alan, "bilgiye erişilebilirliğin artırılması"dır. Eylem Planında, engellilerin internet dahil, bilgi ve iletişim teknolojilerine ve sistemlerine erişimlerinin artırılması hedefi, kamu kurum ve kuruluşlarının uygulamalarıyla sınırlı tutulmuştur. Kamu kurumlarının internet sayfalarının özürlüler için ulaşılabilir hale getirilmesi, kurumların bu yönden denetlenmesi, kamuya açık alanlarda (kamu ve özel kurumlar, sinema, alışveriş merkezleri gibi) özürlülere yönelik bilgilendirme hizmetlerinin standartlara uygunluğunun sağlanması, özürlülere yönelik kütüphanelerin oluşturulması ve buralara erişimlerin sağlanması, bu hizmetler konusunda topluma ve yararlanıcılara bilgi verilmesi çalışmalarına yer veren Eylem Planında, kitle iletişim araçlarıyla kamu hizmeti sunan özel kişi ve kuruluşların sorumluluğuna değinilmemiştir. Bilgi hizmetlerinin erişilebilirliğiyle ilgili "toplumsal

⁹⁶ *Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011)*, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, I. Bölüm: Giriş, s.4

farkındalık” yaratma önemiyle ilgili olarak, kamu kurum ve kuruluşları tarafından sağlanan bilgi hizmetlerinden toplumun haberdar edilmesi, toplumun erişilebilirlik standartları hakkında bilinçlendirilerek kamu kurum ve kuruluşlarının standartlara uygun davranmasının sağlanması hedeflerine yer verilmiştir.⁹⁷ Bilgiye erişme yönünden engellileri toplumun diğer üyeleriyle eşitlemek için sunulan fırsatların kamu kurum ve kuruluşlarından başlatılması son derece doğal olmakla birlikte, internet ve iletişim hizmetlerinin çok sayıda kişi ve özel kuruluş tarafından verilen geniş bir alanı kapsadığı düşünüldüğünde, özel hizmet vericilerinin de erişebilirlik standartlarına uygun hale getirilmesi hedeflenmelidir.

Ulusal Eylem Planı’nın diğer eksikliği, engellilerin kitle ya da kurumsal iletişim ve internet hizmetlerinden yararlanmalarını sağlayacak araç ve gereçlere erişimlerini kolaylaştıracak imkanlar hakkında açıklamada bulunulmamış olmasıdır. Oysa, bu konuyu yakından ilgilendiren Evrensel Hizmet Kanunu⁹⁸ 2005 yılından beri yürürlüktedir. Amacı, *kamu hizmeti niteliğinde olup da işletmeciler tarafından karşılanmasında mali güçlük bulunan evrensel hizmetin sağlanması, yürütülmesi ve elektronik haberleşme sektörü ile Kanun kapsamında belirlenen diğer alanlarda evrensel hizmet yükümlülüğünün yerine getirilmesine ilişkin usul ve esasları belirlemek* şeklinde ifade edilen Kanun’da evrensel hizmetin tanımı ve kapsamı belirlenmiş, kapsamın belli aralıklarla Bakanlar Kurulu tarafından yenilenebileceği belirtilmiştir (m. 2 ve m.6). Evrensel Hizmet Kanunu, “evrensel hizmetten yararlanabilmeleri için uygun fiyatlandırma ve teknoloji seçeneklerinin uygulanabilmesine yönelik tedbirlerin alınacağı” gruplar kapsamında özürsüzleri de saymıştır (m.3-c). Kanun’un 6. maddesine dayanarak Bakanlar Kurulu evrensel hizmetlerin kapsamını genişleten bir karar almıştır. Karar uyarınca, özürsüz vatandaşların ihtiyaçları doğrultusunda teknolojik gelişmelere uygun olarak haberleşme ihtiyaçlarının karşılanmasını teminen haberleşme ve benzeri cihazların alınması ve bedelsiz olarak ilgili kurum ve kuruluşlara devredilmesi gerekmektedir.⁹⁹ Bunun yanı sıra, 4458 Sayılı Gümrük Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Uygulanması Hakkında

⁹⁷ *Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011)*, s.27-28

⁹⁸ 5369 Sayılı Evrensel Hizmet Kanunu, 16/6/2005, Yayımlandığı R.Gazete : Tarih: 25/6/2005 Sayı : 25856, m.1

⁹⁹ Bazı Hizmetlerin Evrensel Hizmet Kapsamına Alınmasına İlişkin Kararlar, Karar Sayısı: 2010/569, m.1-b

Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca da, Kanun'un gümrük muafiyetinden yararlanacak eşyalar arasında saydığı *malul ve sakatların kullanımına mahsus eşya* deyiminin kapsamı genişletilerek belirlenmiştir. Muafiyetten yararlanacak kesime “diğer engelliler” de eklenmiş, eşyaların nitelikleri belirtilmiştir.¹⁰⁰ Bakanlar Kurulu kararındaki eşyaların kapsamının oldukça geniş tutulmuş olması, engellilerin haber ve bilgiye erişimlerinin yanında hareket kabiliyetlerini de arttıracak ve böylece ulaşılabilirliklerine katkıda bulunacak alet, cihaz ve eşyaların daha ucuz fiyatla teminini kolaylaştıracaktır. Ancak, Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı'na Evrensel Hizmet Kanunu ve Bakanlar Kurulu kararlarının uygulanmasını sağlayacak hedef ve önlemler eklenmediği ya da başka bir planlama geliştirilmediği sürece, engellilerin bilgiye erişimi için belirlenen standartların yaygınlaşması ve kullanılmasında yeterli etkinlik sağlanamayacaktır.

Eylem Planı, uygulamaları izlemek, değerlendirmek ve bir ölçüde de denetlemek üzere Ulaşılabilirlik Eylem Planı İzleme ve Değerlendirme Kurulu oluşturulmasını planlamıştır.¹⁰¹ Kurul, 11 Ocak 2011 tarihinde yaptığı ilk toplantısında, Eylem Planı'nda sorumlu olarak belirlenen kurumların bağlı veya ilgili buldukları bakanlıklara, yerel yönetimlerin ise İçişleri Bakanlığına 3 ayda bir söz konusu toplantıda belirlenen ve ekte bir örneği yer alan standart izleme formunu doldurarak rapor hazırlamaları ve bunları Özürlüler İdaresi Başkanlığı'na sunmaları yönünde karar almıştır. Alınan karar uyarınca, Eylem Planı çerçevesinde sorumlu olan kurum ve kuruluşlar gönderilen formu eksiksiz doldurarak bağlı/ilgili bakanlığa, yerel yönetimler ise İçişleri Bakanlığına gönderecek, gelen formlar Bakanlıklarda birleştirilerek standart bir format halinde İzleme Değerlendirme Kuruluna sunulmak üzere Özürlüler İdaresi Başkanlığına 2. Toplantının yapılacağı 29 Nisan 2011 tarihinden 10 gün önce ulaşacak şekilde gönderilecektir. Yine aynı kararda, İzleme ve Değerlendirme Kurulu kararlarının yerine getirilmemesi durumuna ilişkin tedbirlere de yer verilmiştir. Buna göre,

¹⁰⁰ 4458 Sayılı Gümrük Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Uygulanması Hakkında Karar, Karar Sayısı: 2009/15481, m.103, m.104, m.107 ve Ek.12

¹⁰¹ Başında Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın bulunduğu Kurul İçişleri, Ulaştırma, Maliye, Bayındırlık ve İskan Bakanlıkları ile DPT, TSE, Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı ve Belediyeler Birliği'nin üst düzey temsilcilerinden oluşmakta, gerekli görüldüğünde Eylem Planında sayılan diğer sorumlu kurum/kuruluşların da davet edileceği belirtilmektedir.

sorumlu kuruluş gerekli açıklamayı yapmakla yükümlü olacak, Eylem Planında yer alan tedbirlerin yerine getirilmediğinin veya aksaklıkların devam ettiğinin tespiti halinde Kurul söz konusu tedbir veya tedbirlerden sorumlu kurumu uyaracaktır.¹⁰²

Ancak, engellilerin hak ve hizmetlere erişebilirliğini arttırmak, diğer yandan yaşamın tüm alanlarına diğerleriyle eşit temelde katılmalarını sağlamak, tek başına bir kurumun üstesinden gelemeyecek kadar geniş ölçekli bir hedeftir. Bu hedef, devletin ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşlarının kendi görev alanları içinde engellilerin erişebilirliğini hesaba katan strateji ve eylem planları geliştirmeleri, bu çalışmaların ulusal çaplı bir eylem planı ve programının parçası olarak koordinasyon ve işbirliği temelinde yürütülmesi, uygulamalar için etkili bir gözleme ve denetim mekanizmasının kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, engellilere özgü ya da engellilerin de içinde yer aldığı 'bakanlık' düzeyinde güçlü bir odak kuruma olan ihtiyacı değerlendiren Bakanlar Kurulu, kanun hükmünde kararnameyle çocuklar, kadınlar, engelliler ve yaşlılar gibi dezavantajlı grupların insan haklarını koruyacak, sosyal hizmet ve yardımlardan etkin biçimde yararlanmalarını sağlamak üzere çalışmalar yapacak yeni bir bakanlık kurmuştur.¹⁰³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı adıyla yeni Bakanlığın görev alanlarından biri, engellilerin toplumsal yaşama ayrımcılığa, ihmâl ve dışlamaya uğramadan katılımını sağlamak üzere ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesini koordine etmek, sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini yürütmek, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamaktır (m.2/d). Bakanlık içerisinde Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü gibi birimler yer almıştır (m.6). Yeniden yapılandırılma çerçevesinde, Özürlüler İdaresi Başkanlığı kapatılmış, yerine Bakanlığa bağlı bir hizmet birimi olarak Özürlü Ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü

¹⁰² Başbakanlık Özürlüler İdaresi'nin 24.03.2011 tarihli Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Eylem Planı Standart İzleme Formu konulu 495 sayılı yazısı. <http://www.ulasilabilirturkiye.gov.tr/Belgeler/1> (08.06.2011)

¹⁰³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Karar Sayısı: KHK/633, Karar Tarihi:3.06.2011, 8 Haziran 2011 Tarihi ve 27958 Sayılı Resmî Gazete - Mükerrer

kurulmuştur. Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, bakanlığın engellilere yönelik görevlerini yerine getirmek üzere hizmet verecek bir birim olarak yapılandırılmıştır.¹⁰⁴ Yeni Bakanlıkla birlikte geliştirilecek politika ve kurumsal sistemin nasıl işleyeceğini zaman gösterecektir. Ancak, şunu söylemek gerekir ki; yeni Bakanlığın kuruluş kararnameinde açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte, engellilerin hak ve hizmetlere erişimlerinin önündeki engellerin kaldırılmasında fiziksel, ekonomik ve bilgi ile iletişime erişimle ilgili sorunların çözülmesinin önemini kavrayacak, idari, politik, sosyal ve diğer önlemlerin alınmasında Türkiye'nin taraf olduğu Engelli Hakları Sözleşmesi'nin ilgili hükümleriyle uyumlu olmaya çalışacak, bu yönde pozitif ve aktif eylem yükümlülüğünün gereklerini yerine getirecek hukuksal ve yapısal örgütlenmeye gidilmesi gerekmektedir. Bu nitelikte bir örgütlenme, sadece ilgili bakanlık ve hizmet kurumlarını değil, ombudsman, engelli hakları komisyonu, ayrımcılık yasağı/eşitlik komisyonu gibi engellilerin ayrımcılık, erişebilirlik alanlarında yaşadıkları deneyimleri iletebilecekleri etkili şikayet ve çözüm mekanizmalarının kurulması ve işletilmesini de içermelidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Engellilerin erişebilirliği, yukarıda da belirtildiği gibi, hak ve özgürlükleri kullanmanın, kamusal ve kamuya açık hizmetlerden yararlanmanın, yaşamın tüm alanlarına katılımın ön koşulu olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan, henüz hukuksal bağlayıcılığa kavuşturulmasa da, uluslararası insan hakları alanında bağımsız bir hak olarak kavramlaştırılmaktadır. Evrensel ve bölgesel insan hakları sisteminde erişebilirlik ortak bir değer olarak kabul edilmekte, ortak standartların belirlenmesi çabaları da devam etmektedir. Türkiye'de ise, engellilerin erişebilirliği kavramsal düzeyde henüz normatif bir değere sahip değildir. Özürlü Hakları Kanunu ve ilgili diğer yasal düzenlemelerde, ayrımcılık yasağını da kapsayan bir düzenekte tüm yönleriyle erişebilirlik sorununa çözüm üretecek doğrudan hükümlere yer verilmemiştir. Belli alanlarda erişebilirliği sağlayacak tek tük yönetmelik ve genelgelerle sorunun çözülemeyeceği ise açıktır. Türkiye'nin Engelli Hakları Sözleşmesi'ne taraf

¹⁰⁴ Özürlü Ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün görevleri için bkz. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, m.10

olmasıyla birlikte, erişebilirliğe daha bütüncül yaklaşılmaya başlanmış, Özürlüler Kanunu'nun fiziksel erişime yönelik hükümlerinin uygulanması zorunluluğu idarenin düzenleyici işlemleriyle hatırlatılmış, ayrımcılığın önlenmesi ve eşitliğin sağlanması amacıyla tasarı taslağı hazırlanmış, başta yeni bakanlık olmak üzere kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Ancak, bütünlüklü bir bakış açısı hala yakalanamamış, erişebilirlik fiziksel mekanlara ulaşım sınırlı bir anlayışla ele alınmış, ayrımcılığın önlenmesi ve bilgiye, iletişime erişebilirlik ise ihmal edilmiştir. Bu ihmal, yasal alanda olduğu kadar sosyo-politik ve kurumsal düzende de kendini göstermiştir.

1982 Anayasası'nda 2010 yılında yapılan değişiklikte engelliler ve sayılan diğer gruplar için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı olmayacağı yönündeki ibare yerine, sayılan grupların hak ve hizmetlere ayırmsız olarak erişebilirliğini sağlama yükümlülüğünü devlete veren ve bu durumun eşitliğe aykırı sayılmayacağını belirten bir hüküm eklenseydi, sorunun çözümüne iyi bir başlangıç yapılmış olurdu. Bu yönde yapılacak bir değişiklikte, engellilere anayasal koruma ve güvence sağlanacağı gibi yasama organı da harekete geçirilebilirdi. Bundan sonra Anayasada tümünden ya da kısmen yapılacak değişikliklerde, bu durumun gözönüne alınması, daha somut bir hükümlerle engellilerin korunması gerekmektedir. Diğer yandan, Özürlüler Kanunu mümkünse yeniden düzenlenmeli, yeni veya değişiklik yasasında engellilerin ayrımcılıktan korunmasına ve her yönüyle erişebilirliklerinin sağlanmasına yönelik önlem ve güvencelere yer verilmelidir. Ayrımcılık-eşitlik konusunda düzenlenen tasarı taslağı da yasalaştırılmalı, taslağın öngördüğü bağımsız komite yapılandırılarak göreve başlatılmalıdır.

Politik önlemlere gelince, sorun tek bir ulusal eylem planıyla çözülemeyecek kadar ağır ve acildir. Bu amaçla, her bakanlık kendi görev alanı içinde engellilerin hak ve hizmetlere erişimde yaşadığı sıkıntıları çözmeye yönelik politika, plan ve programlar geliştirmeli, sağlık, ulaştırma, bayındırlık, işçileri bakanlıklarında bu konuya yönelik hizmet birimleri kurulmalıdır. Ancak, koordinasyon ve işbirliğini organize etmek, bütüncül çözüm politikaları üretmek üzere engellilerle doğrudan ilgili bir bakanlığın kurulması olumlu gelişme olmakla birlikte, yeni bakanlığın başlangıçtan itibaren personel ve diğer kaynaklar açısından istenen hedefleri gerçekleştirebilecek bir şekilde yapılandırılması son derece önemlidir.

Merkezi idare dışında yerel idarelerin de köklü bir yaklaşımla sorunun çözümündeki pay ve sorumlulukları gerçekçi bir şekilde belirlenmeli, bu sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlayıcı kaynaklar yeniden gözden geçirilmeli, görev ve sorumluluklara aykırılıklar belli ölçülerde denetim ve müeyyidelerle önlenmeye çalışılmalıdır.

Son olarak şunu söylemek gerekir ki, BM Paris Prensipleri ve Engelli Hakları Sözleşmesi'ne uygun bağımsız ulusal şikayet ve denetim organları kurulmadığı sürece Türkiye'nin engelli haklarını ciddiye aldığı ve samimi olduğunu söylemek zorlaşmaktadır. Engellilerin hak arama yollarını kullanma konusundaki güçlükleri de gözönüne alınarak basit yollarla haklarını arayabilecekleri, şikayetlerini bildirebilecekleri kanalların açılması ve bu yolların etkin biçimde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte yasama ve yürütme/idare organlarının, hatta yargı kurumlarının engelli hak ve özgürlüklerine yaklaşımında da değişme ve gelişme sağlanabilecektir. Diğer yandan, insan haklarının korunması için ulusal düzeyde yaratılan her mekanizma, ulusal kavramlaştırma ile uluslararası/ evrensel kavramlaştırma arasındaki uygunluk sorununa çözüm üretecek bir katkı olarak değerlendirileceğinden¹⁰⁵, Türkiye'nin uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi anlamında da olumlu bir etki yaratacaktır.

¹⁰⁵ Soysal, Mümtaz. (2009), İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde Korunması, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri* Uluslararası Seminer, Yayına Hazırlayan: Ioanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s.161

KAYNAKÇA

- 2002 Türkiye Bilişim Şurası Sonuç Bildirgesi (2004), *Güncel Hukuk*, Sayı: 6, s.12
- Ağırbaşı, Şennur. (2009), *Sınırlı Ayrımcılık Yasağından Genel Eşitlik İlkesine*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Akgül, Mustafa. (2004), Bilgi Toplumu Nedir? Ne Değildir?, *Güncel Hukuk*, Sayı: 6, s.15-17
- Akıllıoğlu, Tekin. (2010), *İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Craven, Matthew C. R. (1995), *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights A Perspective on its Development*, Oxford: Clarendon Press.
- Çağlar, Selda. (2009), *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*, 1. Basım, İstanbul:Beta Yayınevi.
- Çağlar, Selda (2011), Engelli Hakları Sözleşmesi'nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye'nin Uyum Sorunu, *TBB Dergisi*, S. 96, s.149-178
- Çağlar, Selda (2010), "Avrupalı Romanların Hak Arayışları: Ayrımcılığa Karşı Hukuksal Mücadele", Ed. Selda Çağlar, *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları* içinde, İstanbul: Beta, s.33-112
- Engelsiz Türkiye Projesi 2007 Ara Değerlendirme Raporu. (Mart 2011), <http://www.ozida.gov.tr/?menu=guncel&sayfa=AraDegerlendirmeRaporu> (09.06.2011)
- Ginnerup, Soren. (2009), *Achieving full participation through Universal Design (2009)*, Council of Europe.
- Kaboğlu, Ö. İbrahim. (2002), *Özgürlükler Hukuku*, 6. Baskı, İstanbul: İmge Kitapevi.
- Kamu Kurumları İnternet Siteleri Standartları ve Önerileri Rehberi, Sürüm1.1, 18.03.2009 <http://www.kakis.gov.tr/files/rehberv5.pdf> (4.07.2011)

- Maudinet, Marc. (2003), *Access to social rights for people with disabilities in Europe (2003)*
- Metin, Yüksel. (2002), *Ölçülülük İlkesi Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Miles, Susie & Singal, Nidhi. (2008), The Education for All and Inclusive Education Debate: Conflict, contradiction or opportunity?, Revised for publication, *International Journal of Inclusive Education*, 15.01.2008, 14-15, <http://www.educ.cam.ac.uk/people/staff/singal/-12> , (22.03.2008)
- Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*.(2010), OZIDA, http://www.ozida.gov.tr/ayrimciliklamucadele/rapor_tum.pdf (10.06.2011)
- Sezer, Abdullah. (2010), Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Dilekçe İle Başvuru Hakkı, *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları*, Editör:Selda Çağlar, 1. Baskı, İstanbul: Beta, 213-254
- Soysal, Mümtaz. (2009), İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde Korunması, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri* Uluslararası Seminer, Yayına Hazırlayan: Ioanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 161-164
- Steinmeyer, Heinz-Dietrich. (2003), *Legislation to counter discrimination against persons with disabilities (2nd edition)* http://book.coe.int/EN/ficheouvrage.php?PAGEID=36&lang=EN&produt_aliasid=1654 (27.06.2011)
- Tezcan, Durmuş ve Diğerleri. (2009), *İnsan Hakları El Kitabı*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Tezcan, Durmuş/ Erdem, Mustafa Ruhan/ Sancakdar, Oğuz. (2004), *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Shakespeare, Tom & Watson, Nicholas. (1997), Defending the Social Model, Chapter 18, in *Disability Studies: Past Present and Future*, edited by Len Barton and Mike Oliver, Leeds: The Disability Press

Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011), T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Resmi Gazete Tarih:12/11/2010, Sayı: 27757

Uyar, Leyla (Derleyen) (2006), *Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi*, 1981-2006, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Web İçeriği Erişebilirlik Kılavuzu 2.0, W3C (2010), T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, http://www.ozida.gov.tr/guncel/W3C_Web_Erisibilirlik_Kilavuzu_2-0.pdf (4.07.2011)

“Yerel Yönetimler ve Özürlüler” II. Özürlüler Şurası- Şura Kararları. (26-28 Eylül 2005), Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı

Yerel Yönetimler İçin Özürlülere Yönelik Fiziki ve Mimari Düzenleme Kılavuzu, www.ozida.gov.tr (22.12.2008)

Uluslararası Belge, Rapor ve Kararlar

A/HRC/10/48, 26 January 2009

2010: A Europe Accessible for All Report (2010), from the Group of Experts set up by the European Commission October 2003, http://www.ozida.gov.tr/raporlar/uluslararasi/ab/ABdokumanlar/europa_accessibleforall.pdf (28.06.2011)

Ad Hoc Committee, Report of the third session, A/AC/265/2004/5, 9 June 2004

Ad Hoc Committee, A/AC/265/2005/2, 23 February 2005

Case of Oršuš and Others v. Croatia (Application no. 15766/03), European Court of Human Rights Grand Chamber Judgment Strasbourg 16 March 2010.

Case of Botta v. Italy (153/1996/772/973), Judgment Strasbourg 24 February 1998.

Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 5, Persons with disabilities (Eleventh session, 1994), U.N. Doc E/1995/22 at 19 (1995)

Consederation of reports submitted by States parties under article 35 of the Convention, Concluding observations of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities (29 April 2011)

Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN General Assembly A/61/611, 6 December 2006, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=26554&Cr=disab&Cr1=http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=406> (25.06.2008)

Council of Europe Committee of Ministers, Resolution ResAP(2001)3, towards full citizenship of persons with disabilities through inclusive new technologies (Adopted by the Committee of Ministers on 24 October 2001 at the 770th meeting of the Ministers' Deputies)

Day of General Discussion on “Article 9 of the CRPD- The Right to Accessibility” 07 October 2010, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Fourth session 04-08 October 2010

General Comment No.18: Non-Discrimination: 10/11/89, CCPR General Comment No.18

General Comment No.5 General Measures of Implementation of the Convention on the Rights of the Child CRC/GC/2003/5, November 2003

General Comments of the Committee on the Rights of the Child Including CD with Concluding Observations in Europe and Central Asia (2006), UNICEF Innocenti Research Centre

General Comment No. 14 (2000) The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) E/C.12/2000/4 11 August 2000

Guidelines on treaty-specific document to be submitted by states parties under article 35, paragraph 1, of the Convention on the Rights of persons with Disabilities (2009), Committee on the Rights of persons with Disabilities, Second session, CRPD/C/2/3, 18 November 2009 Geneva

Inclusive Education: The Way of the Future (2008) , *International Conference on Education*, 25-28 November 2008, Forty-eighth session, ED/BIE/CONFINTED 48/3, Geneva: UNESCO.

- International Association Autism Europe v. France, Complaint No. 13/2002, Resolution ResChS(2004)1 www.coe.int , (12.08.2008)
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 3 January 1976, article 12/1, 13/2(c) <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> (25.06.2011)
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, adopted 21 December 1965, G.ARes.2106(XX), U.N. GAOR, U.N. Doc. A/6014(1966) (entered into force 4 January 1969), <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm> (25.06.2011)
- İnsan Hakları Komitesi 18 No’lu Genel Yorum, 1989, HRI/GEN/1/Rev.6
- Mental Disability Advocacy Center (MDAC) v. Bulgaria, Complaint No. 41/2007, European Committee of Social Rights Decision on the Merits 3 June 2008
- Persons with disabilities: 09.12.1994. CESCR General comment 5. (General Comments) [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4b0c449a9ab4ff72c12563ed0054f17d?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4b0c449a9ab4ff72c12563ed0054f17d?Opendocument) (27.06.2011)
- Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society: improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006-2015, (Adopted by the Committee of Ministers on 5 April 2006 at the 961st meeting of the Ministers’ Deputies), [www.coe.int/t/.../Rec\(2006\)5%20Disability%20Action%20Plan.doc](http://www.coe.int/t/.../Rec(2006)5%20Disability%20Action%20Plan.doc) (27.06.2011)
- “Standart Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities”, UN General Assembly resolution 48/96 of 20 December 1993, A/RES/48/96, 4 March 1994.
- Summary World Report on Disability*.(2011), The World Bank and World Health Organization WHO/NMH/VIP/11.01,http://whqlibdoc.who.int/hq/2011/WHO_NMH_VIP_11.01_eng.pdf (24.06.2011)

The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Woman, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>, (27.06.2011)

United Nations Expert Group Meeting on Accessibility: Innovative and Cost-effective Approaches for Inclusive and Accessible Development.(2010), Washington, DC: World Bank Headquarters, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=1516> (6.07.2011)

United Nations Framework Convention on Climate Change, 1992, FCCC/INFORMAL/84 GE.05-62220 (E) 200705, <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (25.06.2011)

Yasal Düzenlemeler

3194 sayılı İmar Kanunu, Kabul Tarihi : 3/5/1985, Yayımlandığı R. Gazete : Tarih : 9/5/1985 Sayı : 18749, Ek Madde 1 - **(Ek : 30/5/1997 - KHK - 572/1 md.)**

4458 Sayılı Gümrük Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Uygulanması Hakkında Karar, Karar Sayısı: 2009/15481

5369 Sayılı Evrensel Hizmet Kanunu, 16/6/2005, Yayımlandığı R.Gazete : Tarih: 25/6/2005 Sayı : 25856

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Kabul Tarihi: 10/07/2004, Resmi Gazete: 23.07.2004/25531, Ek Madde 1- **(Ek:1/7/2005-5378/40 md.)**

5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Yayımlandığı Resmi Gazete: 7.07.2005/25868

5825 Sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, Kabul Tarihi: 3.12.2008, Resmi Gazete Tarih:18 Aralık 2008, Sayı: 27084

2006/18 sayılı Genelgenin ilgi tutulduğu Ulaşılabilirlik konulu 12 Ağustos 2008 tarihli Başbakanlık Talimatı, Konu:Özürlüler İçin Gerekli Düzenlemelerin Gerçekleştirilmesi

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Karar Sayısı: KHK/633, Karar

Tarihi:3.06.2011, 8 Haziran 2011 Tarihli ve 27958 Sayılı Resmî Gazete
– Mükerrer

Başbakanlık Özürlüler İdaresi'nin 24.03.2011 tarihli Ulaşılabilirlik Stratejisi
ve Eylem Planı Standart İzleme Formu konulu 495 sayılı yazısı.
<http://www.ulasilabilirturkiye.gov.tr/Belgeler/1> (08.06.2011)

Bazı Hizmetlerin Evrensel Hizmet Kapsamına Alınmasına İlişkin Kararlar,
Karar Sayısı: 2010/569

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Kanun No. 4982, Kabul Tarihi : 9.10.2003

İçişleri Bakanlığı Toplu Taşıma Hizmetleri Genelgesi, 24.04.2011,

Sayı:B.05.0.MAH.0.07.01.00/11701,Konu:TopluTaşımaHizmetleri,
<http://www.ozida.gov.tr/?menu=mevzuat&sayfa=toplutasimaaraclari>
(27.06.2011)

Kamu Binaları, Kamuya Açık Alanlar ve Toplu Taşıma Araçlarının
Özürlülerin Kullanımına Uygun Duruma Getirilmesi Hakkında 2006/18
Numaralı Başbakanlık Genelgesi, Resmi Gazete: 12.07.2006/26226

Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin
Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 31.07.2009, Resmi Gazete Sayısı:
27305

Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Ürettikleri Mal ve Hizmet Tarifeleri İle Bazı
Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No: 4736,
Kabul tarihi: 8.01.2002, Resmi Gazete: Tarih:19.01.2002 Sayı: 24645

Karayolu Taşıma Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 11.06.2009, Resmi
Gazete Sayısı: 27255

Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi:30.05.2006,
Resmi Gazete Sayısı : 26183

Motorlu Taşıtlar Vergisi, Kanun Numarası : 197, Kabul Tarihi : 18/2/1963,
Yayımlandığı R. Gazete: Tarih:23/2/1963, Sayı: 11342 (Değişik:
25/12/2003-5035/22 md.)

Otopark Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 01.07.1993, Resmi Gazete
Sayısı: 21624 (**Değişik:RG-02/09/1999-23804**)

Özürülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010. (2011), *TÜİK Haber Bülteni*, Sayı:71, <http://www.tuik.gov.tr/OncekiHBZip.do?komut=preArama> (13.06.2011).

Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Kanun Numarası : 4760 Kabul Tarihi: 6/6/2002 Yayımlandığı R.Gazete : Tarih : 12/6/2002 Sayı : 24783

Türk Ceza Kanunu, Kanun No.5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004

Yapılarda Özürülerin Kullanımına Yönelik Proje Tadili Komisyonları Teşkilî, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete: 22.04.2006/26147

Standartlar

TS 9826/Şubat 1992

TS 8503/Ekim 1990

TS 8252/Nisan 1990

TS 10713/Şubat 1993

TS 10839/Nisan 1993

TS 7768/Ocak 1990

TS 7636/Kasım 1989

TS 7937/ Şubat 1990

TS 7635/Kasım 1989

TS 11522/Ocak 1995

TS 8022/Şubat 1990

TS 11783/ Temmuz 1995

TS 11784/ Temmuz 1995

Elektronik Kaynaklar

www.ibb.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Birimler/İmar, (12.11.2008)

www.ozida.gov.tr, (13.12.2008)

http://www.ulasilabilirturkiye.gov.tr/index_dosyalar/Page522.htm
(09.06.2011)

<https://www.turkiye.gov.tr/bilgilendirme?konu=erisilebilirlik>, (7.07.2011)

http://www.icisleri.gov.tr/default.icisleri_2.aspx?id=5692 (13.06.2011)

<http://www.un.org/esa/socdev/enable/comp402.htm#2.8>, (28.06.2011)

www.sozluk.sourtimes.org, (14.02.2008)

[http://www.ibb.gov.tr/TR-TR/BILGIHIZMETLERI/YAYINLAR/
FAALIYETRAPORLARI/Pages/2010FaaliyetRaporu.aspx](http://www.ibb.gov.tr/TR-TR/BILGIHIZMETLERI/YAYINLAR/FAALIYETRAPORLARI/Pages/2010FaaliyetRaporu.aspx)
(08.06.2011)

<http://www.ozida.gov.tr/?menu=yenimevzuat&sayfa=kitaptayeralmayanlar>
(14.06.2011)

http://www.coe.int/t/cm/home_en.asp, (27.06.2011).